

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN
FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET
OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

ÅRGÅNG 31
1948 HÄFTE 2

UR INNEHÅLLET:

*Olle Källström och Artur
Bygdén:*

Mästerguldsmeden Hans
Rosenfeldt

John Granlund:

Vinterns och sommargrevens
strid

Ragnar Jirlow:

Ordböcker såsom etnologiska
källor

Recensioner

REDAKTION: GÖSTA BERG
GÖSTA VON SCHOULTZ

REDAKTION

Redaktör och ansvarig utgivare: Förste intendenten, Fil. dr *Gösta Berg*, Nordiska museet.

Redaktionssekreterare: Intendenten, Fil. lic. *Gösta von Schoultz*, Nordiska museet,
Stockholm Ö. Tel. 67 00 80.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen, i februari, maj, september och november.

FÖRLAG

FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA.

Nordiska museet, Stockholm Ö. Postgiro 193958. Årsavgift 10: — kr.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

Mästerguldsmeden Hans Rosenfeldt

Av O. Källström och A. Bygdén

Sankt Eriks skrin i Uppsala domkyrka öppnades den 28 mars 1946 av en speciell undersökningskommission, som hade till uppgift att närmare undersöka dels själva relikerna och den tillsammans med dem nedlagda kronan, dels det silverbeslagna helgonskrinet. Undersökningen av skrinet anförtroddes den ena av de båda i föreliggande uppsats samarbetande författarna, Källström. Det fullständiga undersökningsresultatet kommer sedermera att framläggas i en av kommissionen planerad redogörelse. En sak kan dock nämnas på förhand. Skrinets guldsmedsstämplor, som vid föregående undersökningar ej påträffats, upptäcktes nu. Detta lilla delresultat torde i sig själv vara av intresse, såsom framgår av det följande.

Samtidigt som den ovannämnda undersökningen kom till stånd hade den andre medförfattaren i denna uppsats, Bygdén, bedrivit forskning i urkundsmaterialet rörande femtonhundredatalets guld- och silversmeder, betydligt mera ingående än det var möjligt att åstadkomma vid publiceringen av verket "Svenskt silversmide" I (1940). De härigenom utvunna notiserna komplettera på ett lyckligt sätt de iaktta-

gelsor som gjorts av föremålsforskaren. Därav denna bolagsuppsats.

Stämplade arbeten av våra femtonhundredatalsguldsmeder äro — som flera gånger tidigare påpekats¹ — ganska sällsynta. Urkundsnotiser om guldsmeder från detta tidevarv äro oftast hopplöst torftiga. Ett urskiljande av individerna är ej sällan ogörligt, då de i regel endast nämnas vid förnamn. Man möter den ene Philippus guldsmed här, den andre där; man vet, att de äro två olika personer, men man kan inte komma dem inpå livet. Man följer tyske Morten guldsmed och svenske Morten guldsmed, tacksam att räkenskapsförfattarna i alla fall gjort en dylik distinktion dem emellan. Och man stirrar på en enformig rad stockholmsmästare med namnet Hans: tyske Hans guldsmed och svenske Hans dito, Hans Olofsson, mästare till en vacker bågare i

¹ G. Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850, Sthlm 1925, s. 4. — O. Källström, Guldsmeder i Vä omkr. år 1600, Skånes hembygdsförb. årsbok 1937, s. 22. — O. Källström i Svenskt silversmide I, Sthlm 1940—41, s. 15—16 och 127. — Silver från Vä och Kristianstad. Utställningskatalog, Kristianstad 1942, s. 4. — O. Källström, Vä silversmeder, Svenska Dagbladet, under strecket, 7/1 1943.

Kulturhistoriska museet i Lund, samt vadstenguldsmeden Hans Teusson,² av Cederström ansedd som en av de mera betydande medarbetarna på Eriksskrinet — en teori som kanske inte nu längre är hållbar — men som i varje fall genom senaste forskningar klart framstår som mästaren till Sankta Birgittas numera försvunna silverskrin.

Och så Hans Rosenfeldt, med säkerhet huvudmästaren till Sankt Eriks skrin, den vilkens stämplat nu återfunnits (fig. 3—5), en stormästare, vars oeuvre sammanställt blir en imponerande katalog (se sid. 62).

Som bekant planeras en fortsättning på verket "Svenskt silversmide" i form av en betydligt utökad och moderniserad upplaga av Gustaf Upmarks "Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850".³ Femtonhundratalet blir även denna gång, liksom förut, det mest hårdarbetade avsnittet, det kinkigaste problemet att brottas med, både på grund av föremålsbeståndets fåtalighet och urkundsmaterialets torrhet. Men det är ju klart att det måste göras; varje nytillskott är här av största värde. Särskilt kommer intresset att knytas till de ganska enstaka fall, där stoffet möjliggör något som liknar en verklig konstnärsmönografi.

Innan vi övergå till ett närmare studium av Hans Rosenfeldts liv och verk-

² Teusson (= Matteusson) var ett på olika håll i landet ej så ovanligt namn. Jfr t. ex. Vadstena stads tänkeböcker, utg. av G. J. V. Ericsson (1577—1610), Uppsala 1945, passim.

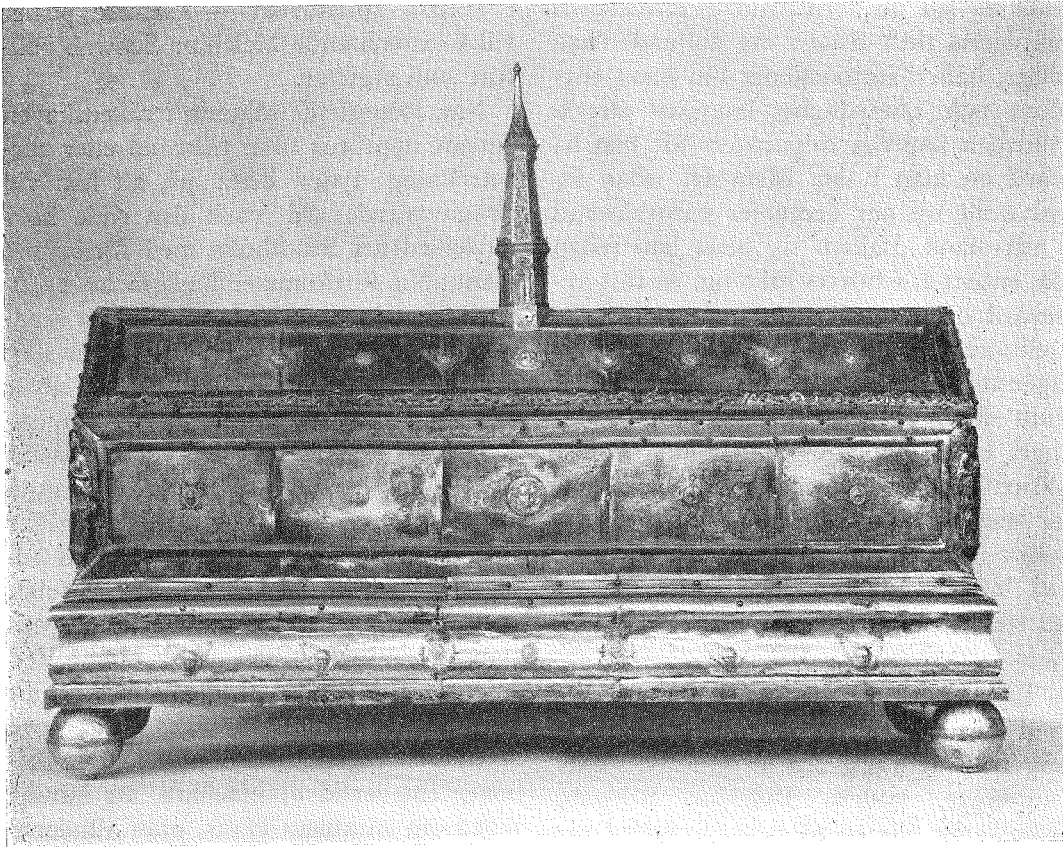
³ Det fototypiska omtryck av första upplagan, som 1943 utgavs av Frölén & Co bokförlag, kritiserades av C. Hernmarck i Svenska Dagbladet 5/8 1943 och av O. Källström, Guldsmeden Mikel Larsson i Västerås. Något om nyupptäckta guldsmedsnamn och om 1943 års oreviderade nytryck av Upmarks "Guld- och silversmeder", Fornvännen 1943, s. 288—302.

sambet är det angeläget att vi för ett ögonblick återvända till benämningarna tyske och svenske Hans guldsmed. Hos Upmark ställes vid behandlingen av Hans Olofsson frågan, om denne möjligen skulle vara identisk med Hans guldsmed den svenske. Nu kunna vi med full visshet svara ja på den frågan. År 1549 började svenske Hans guldsmed få åtskilliga beställningar av kungafamiljen. Han visade sig tydligen motsvara fordringarna på skicklighet och fermitet och anlätades i fortsättningen av såväl Gustav Vasa som av hans båda efterföljare för en mängd, stundom rätt vidlyftiga arbeten av skilda slag, både husgeräds- och prydnadsartiklar. Han kan identifieras med stockholmsborgaren Hans Olsson guldsmed,⁴ en man som i stadens tänkeböcker ganska ofta låter tala om sig i samband med förtroendeuppdrag, fastighetstransaktioner, arvskiften osv. När Johan III efter sitt övertagande av regeringen gav befallning om tillsättande av borgmästare och råd i Stockholm den 4 december 1568, stod Hans Oluffson guldsmed uppförd på listan över rådmän. Hans Olssons sista arbeten åt Johan III synas ha utförts år 1581, och han dog ett par år därefter.

Återstår av de inledningsvis nämnda Hansarna endast tyske Hans guldsmed, och det kan nu visas att han är identisk med Rosenfeldt.

Namnet på mästaren till det största och i mer än ett avseende märkligaste föremål, som svensk guldsmedskonst från renässanstiden kan uppvisa — Sankt Eriks silverskrin — hade i omkring tre århundraden varit förgätet, då det fram-

⁴ Räntekammarbok, Kammarark., 1553, rubr. Arbetslöner, 6/4. — Jfr Gustav Vasas reg. 24 (1553), s. 137.

1. Sankt Eriks skrin i Uppsala domkyrka, tillverkat under åren 1574—76(—79).

drogs ur glömskan och bragtes till allmän kännedom. Detta skedde 1894, när den d. å. till föreståndare för Livrustkammaren utnämnde kammarherre C. A. Ossbahr i ett föredrag, hållet inför Svenska Slöjdföreningen den 20 februari och publicerat s. å.,⁵ framlade resultaten av sina undersökningar över relikskrinet och dess historia. Räkenskaper i Kammararkivet hade givit vid handen, att mästerverket huvudsakligen utförts av den tyskfödde stockholmsguldsmeden Hans Rosenfeldt, och att den del andra haft i tillverkningen

⁵ C. A. Ossbahr, S:t Eriks skrin i Upsala domkyrka, Medd. fr. Svenska slöjdfören. 1894, s. 30—58.

varit av helt underordnad art. Så t. ex. hade myntmästaren och guldsmeden Gilius Coyet stått för förgyllningen och den annars som arkitekt, byggmästare och skulptör mera kände Willem Boy förfärdigat de fyra oornerade kulfötter, varå skrinet vilar. Tillkomsttiden befanns omfatta åren 1574—79. Erforderlig ädelmetall hade tillhandahållits av konung Johan III och hans första maka Katarina Jagellonica.

Ossbahr kunde följa Rosenfeldts verksamhet i Vasakonungarnas tjänst tillbaka till år 1558 och antog att han då var en ”ung och kanske obetydlig ”ämbetsman” (dvs. hantverkare), vilken väl knappast

räknats till de förnämsta guldsmederna på denna tid." Som i det följande skall visas, håller förmodandet om hans ungdom och obetydlighet knappast streck. Vid den angivna tidpunkten bör han ha varit en man i sina bästa år, sedan åtminstone ett par decennier naturaliserad i vårt land. Bakom sig hade han redan då, enbart för hovets räkning, en rätt avsevärd och framför allt mångsidig produktion. Om dess kvalitet är det visserligen omöjligt att yttra sig, eftersom inga fullt så tidiga arbeten av hans hand numera torde finnas i behåll. Sankt Erikskrinet fullbordades ju först mot slutet av hans bana som konsthantverkare, men någon tvekan om, att han genom detta sitt "magnum opus" gjort sig förtjänt av att ställas i mästareklass, behöver väl inte råda.

Tidigast möter man Hans Rosenfeldt med utsatt efternamn i en räntekammarbok från år 1540. En av Gustav Vasas kamrerare, tysken Melchior Schwab, framlägger här en på tyska avfattad räkenskap över de kvantiteter ädla metaller och penningar, som utanordnats från räntekammaren under senare hälften av nyssnämnda år. Till "Hans Rosenfelder goldschmid" hade sålunda vid fem skilda tillfällen under höstens lopp levererats dels guld och silver till diverse beställningar för kungafamiljens räkning, dels kontanter i arbetslön. Ett avsnitt ur dessa utgiftsnoteringar för den 10 oktober 1540 är reproducerat i fig. 2. Den 3 januari 1542 inlämnades å Stockholms slott av en Hans Gulsmitt en fullständig redovisning för de mängder ädelmetall, han av olika hovfunktionärer fått mottaga, och därav utförda arbeten åt de kungliga under åren 1540 och 1541. Här återkommer bl. a. — fast nu på inkomstsidan och

i svensk språkdräkt — samma poster vilka ovannämnde Melchior Schwab bokfört som utgifter.

När Rosenfeldt sålunda i räkenskapen kunnat uppföras utan tillnamn eller särbeteckning tyder detta på, att han vid ifrågavarande tid varit den ende hovguldsmeden i Stockholm med förnamnet Hans. Nu förekommer i några av 1530-talets räntekammarböcker åtskilliga utanordningar till en Hans guldsmed, dels av löne- och arvodespenningar, dels av silver (1½ löd-mk "till att bedragha eth cristallglaass" och 2 löd-mk "till att beslää vår nådige herres swärdsbalior" år 1536 27/5). Under förutsättning att detta gäller en och samma person, ledes man till antagandet, att denne kan vara Rosenfeldt, som i så fall skulle stått i konungens tjänst redan mot slutet av år 1533.⁶ Vad som gör antagandet problematiskt är, att löneutbetalningen 1536 säges vara gjord åt "Hans pipere gwlsmedh". Detta behöver emellertid ej innebära, att här är fråga om en annan Hans, utan alluderar kanske endast på vederbörandes färdighet att vid sidan av sitt egentliga yrke kunna traktera ett blåsinstrument. Under alla omständigheter förefaller det sannolikt, att Rosenfeldt någon gång på 1530-talet inkommit till vårt land, där det då rådde brist på skickliga kontshantverkare inom guldsmedsbranschen. Han kan antingen ha införskrivits genom förmedling av konungens utskickade agenter i Tyskland eller på eget initiativ begivit sig hit i hopp om att här finna sin utkomst.

Ingen direkt uppgift föreligger om från vilken trakt i Tyskland han härstammat. Den form, varunder hans tillnamn första gången framträder: Rosenfelder (se

⁶ Kammararkivet. Räntekammarböcker 1533, 1536 och 1538.

10. oktober.

Hans Hans Rosenfeldt gold 11
 Pfund, fiv. 3. lodige yd.

2. Ur M. Schwabs räkenskap. 1540, där Hans Rosenfeldt tidigast uppförts med fullt namn.

ovan) verkar snarare som en proveniensbeteckning än som ett familjenamn och ger måhända en fingervisning om hemorten. I Nordtyskland ligga icke mindre än tre samhällen med namnet Rosenfelde, varav två i Hinterpommern (3 mil S. om Stettin, resp. 1 mil S. om Deutsch-Krone) samt ett i Västpreussen. Nere i Würtemberg finnes dessutom ett Rosenfeldt 3½ km SV om Tübingen. Det platttyska idiom, som framskymtar i några av Rosenfeldt utfärdade kvitton från år 1581, vilka dock endast bevarats i avskrift, tyder emellertid på, att han var av nordtyskt ursprung. Å flertalet kvitenskopior skrives hans namn med dt på slutet, varför detta torde ha motsvarat hans eget stavsätt. Avtryck eller avbildningar av hans sigill ha hittills icke kunnat anträffas. Ej heller vet man i vilken tysk stad han fått sin yrkesutbildning eller varest han efter ankomsten till Stockholm inrättat sin verkstad. Att den legat i gamla stadens inre kvarter, där flertalet guldsmeder hade sitt tillhåll, är väl sannolikt. I varje fall var han på äldre dagar bosatt därstädes.

Huvudserierna av arkivmaterialet rörande 1500-talets hovguldsmeder förete rätt många luckor och äro dessutom så pass heterogena, att en redovisning för vad Rosenfeldt utträttat under sin långa verksamhetstid inte kan bli fullständig.

Den i slutet (sid. 62) bifogade kronologiska förteckningen över utförda, beställda och honorerade arbeten torde dock ge en ungefärlig föreställning om arten och omfattningen av hans produktion. Redan åren 1540—41 finner man honom ganska flitigt engagerad av Gustav Vasa. För kungens egen del gjorde han då beslag å en krum värja (på tyska: Wejdmesser; jaktsvärd), till hästmundering en sele och ett hindertyg, 7 stora fat, 5 saltser och en 7-pipig ljusstake, vidare en "regementestaf" (tyska: "profosstock"), avsedd som ämbetstecken för riksprossen, samt tre "sändebudsbössor" (även bodbyssor, tyska: "Botten büszen") dvs. kapslar eller fodral till förvaring av brev och legitimationsbevis, pass och fullmakter för K. M:ts legater och brevdragare. Alla dessa föremål voro av silver, i de flesta fall förgyllt. På drottning Margaretas lott kom en halsring av guld om 55½ gyllen ungersk vikt och på den unge hertig Eriks 5 oförgyllda silverfat. Dessutom utlämnades silver till infattning av ett kristallglas åt konungen och guld till förgyllning av "des Marschalcks stab", insigniet på hovmarskalkens värdighet.⁷ Inalles åt-

⁷ G. Upmark, Om Gustaf Vasas hof, Sthlm 1912, s. 89. Här säges att sistnämnda uppdrag 4/12 1540 givits åt guldsmeden Hans Rosenfeldt, men Upmark har icke utnyttjat denna notis i Guld- och silversmeder i Sverige, s. 26, där Rosenfeldts verksamhetstid avgränsats till perioden 1558—81.

gick för dessa arbeten något över 136 löd. mk rent silver och 118½ gyllen i ungersk vikt. Under den återstående delen av 1540-talet synes ett kompanjonskap ha rått mellan Hans guldsmed — med största sannolikhet ingen annan än Rosenfeldt — och yrkesbrodern Philippus guldsmed, antagligen samme man som stundom tillägges epitetet den "tyske".⁸ Deras leveranser till K. M:t under åren 1544—49 redovisas i en gemensam räkenskap, vilket medför att de enskilda arbetsprestationerna ej kunna hållas i sär. I flera fall har tydligen samarbetet varit så intimt, att de hjälpts åt med tillverkningen av ett och samma föremål. Påtagligt är emellertid, att de dessutom var för sig utfört en hel del saker för hovets räkning.

I handlingarna före 1549 har Rosenfeldt i regel uppförts under benämningen "Hans guldsmed", eftersom han synbarligen dittills varit den ende hovguldsmeden i Stockholm med detta förnamn. Från och med nyssnämnda år börjar han kallas "tyske Hans" till skillnad från "den svenske" Hans Olsson.

Under åren 1549—50 har Hans Rosenfeldt uppburit arbetslön för diverse saker avsedda för hertigarna Erik och Johan, t. ex. en guldkedja åt dem vardera, ett par krutflaskor, ett "byssomått", en större silverkanna jämte bäcken osv. Med någon av dessa beställningar sammanhänger måhända en kungl. order av den 15 september 1549 till fogden på Stockholms slott Botvid Larsson Anckar att snarast

⁸ Nationalitetsbeteckning blev tydligen behövlig, då en svensk guldsmed, Philip, omkr. 1547 också fick arbeta åt kungen. Saknas denna beteckning, är det svårt att avgöra vem notisen gäller. Med svenske Philip avses sannolikt Philippus Ingemarsson, som 7/3 1547 avlade borgared som guldsmed i Stockholm. Jfr Sthlms stads tänkeböcker, Ny följd (1544—48), s. 218.

möjligt förskicka en guldsmedssven, som var född i Västerås och plägade arbeta hos tyske Hans guldsmed, till konungen, vilken då uppehöll sig på Gripsholm. Dittills synes H. M:t icke haft anledning att anmärka på Rosenfeldts sätt att fullgöra de erhållna uppdragen, men då denne i slutet av år 1550 låg inne med ett flertal beställningar, som icke blivit effektuerade inom utlovad tid, var detta tillräckligt för att uppväcka monarkens vrede. Från Väsby kungsgård skriver han den 14 januari 1551 till sina trommän i slottsloven i Stockholm, Axel Nilsson (Banér), Jöran Åkesson (Tott) m. fl., och ger uttryck för sitt stora misshag över "then tyske Hans Gulsmmed, ty han är en stoor bedragere och liugere och haffver nu udi long tijdh hafft aff oss icke alenest gull och sølff, uthan och så en hoop ädelestener och andre clenodier, som han förarbethe skulle, men vij förnimme, ath han haffwer lagdt vårtt arbethe nedh och tagedt sich en hoop qvinfolcks prackerij förhanden, ther honum boorde föge tack före".

Över Rosenfeldt utgjuter kung Gustav ännu en gång sin vredes skålar i en skrivelse till ståthållarna på Stockholms slott, daterad Västerås 6 febr. 1551. De tillhållas allvarligen att ta den pliktförgätne i fast förvar och tillsluta hans verkstad. För en K. M:ts guldsmed, som länge skött sig till höga vederbörandes belåtenhet bör det ha känts som ett strängt straff att på detta sätt bli hindrad i sin yrkesutövning allenast på grund av en del försenade leveranser, ty om oredlighet av något slag har det aldrig varit tal. Att han velat skaffa sig extraförtjänster genom att med alstren av sin konst i någon mån profitera på stockholmsdamernas lyxbegär, är ju i och för sig ingenting klandervärt. Men

att kungen icke var att leka med, det hade mången före mästern Hans fått erfara. Sattes häktningsordern i verket, varom underrättelse saknas, blev det antagligen ej fråga om något långvarigt frihetsstraff. Emellertid synes det ha dröjt rätt länge, innan Rosenfeldt åter blev tagen till nåder. Först i en räkenskap från 1553 finner man belägg för, att konungen anlitat honom för en ny uppgift, nämligen att göra om ett gammalt silverfat till ett kredenskar. Det heter sålunda: "Item 25 maj leffreredhe konge M:tt Tyske Hans guldsmedt till ett kredens i Stockholm Sölffat 1 st^e, wogh 6 löd.mk 2 lott." Notisen återkommer i ett sammanfattande register över utlämnad ädelmetall till guldsmederna under perioden 1552—54, men här står den inordnad under rubriken: "Hans Rosenfeltz räkenskaper." Dennes identitet med "tyske Hans" blir härigenom dokumentariskt belagd. Hädanefter uppföres han i handlingarna oftast med utsatt efternamn, vilket tydligen har sin grund i omständigheten, att även andra inflyttade tyska guldsmeder med förnamnet Hans börja tas i anspråk för hovets räkning. Under kung Gustavs senare år kommer han sig åter upp, och nu framträder också den unga drottningen, Katarina Stenbock, som uppdragsgivare ej blott för egen del utan även för sina styvdöttrar, de fem prinsessorna, m. fl. Naturligt nog gällde dessa beställningar företrädesvis lyxbetonade ting såsom guldbälten med emaljarbete, sadelbeslag, flittror och tråd av guld och silver till broderier m. m. Då arbetstaxan för dylika saker, särskilt guldföremålen, var högre kom Rosenfeldts arvode för år 1559 att sluta på ett jämförelsevis stort belopp, 831½ mk penningar. Det förmodligen sista arbete, han fått i uppdrag att utföra

åt Gustav Vasa själv, var en gördel. Silver härtill hade utlämnats redan i början av 1558, men ännu vid utgången av följande år var den ej färdig. Ovisst är därför, om den gamle kungen någonsin kom i tillfälle att bära den.

För de dekorativa inslagen vid Gustav Vasas och hans två första gemålers likbegängelse och griftefärd till Uppsala domkyrka, där den gemensamma gravsättningen ägde rum den 21 december 1560, krävdes medverkan av flera slags konstutövare, ej minst av guldsmeder, då det gällde tillverkningen av begravningsregalier, emblem och prydnader å kistor och svepningskläder m. m. Räkenskaperna häröver äro tyvärr ofullständiga, enär guldsmedsredovisningar för år 1560 saknas. Man har alltså endast att hålla sig till de mera summariska uppgifter om levererade arbeten, som lämnas i samband med arvodesutbetalningarna i början av följande år. Dessa visa emellertid med all önskvärd tydlighet, att huvudparten av det erforderliga silversmidet torde ha utförts av Rosenfeldt, däribland av bevarade begravningsregalier ett par drottningkronor och två spiror.⁹

För utförandet av de arbeten, som skulle sprida glans över konung Eriks kröning i Uppsala den 29 juni 1561, sattes många händer i rörelse. Särskilt för guldsmedsyrkets utövare blev det en bråd tid. Ätminstone ett 20-tal sådana, både i Stockholm och i flera landsortsstäder engagerades. Frånsett dyrbara prakt saker, sådana som nya riksregalier, kröningsstol, ljusstakar m. m. gingo beställningarna huvudsakligen ut på en massfabrikation

⁹ En detaljerad redogörelse måste av utrymmesskäl anstå. Vi hänvisa till riksantikvarien Martin Olssons kommande arbete om Vasagraven.

av pjäser till den silverservis, som behöves för de stora festmåltiderna. Ett överslag av den silvermängd, som förarbetades, visar att det rört sig om närmare 1.200 löd.mk. Enbart Rosenfeldts bidrag utgjordes av 25 etsade och förgyllda silverfat och 13 dito tallrikar, vägande sammanlagt ca 139 löd.mk. Från hans lager av smycken inköptes s. å. för 344 mk penningar 6 st. juvelringar, möjligen avsedda att utdelas som presenter åt deltagare i festligheterna. Följande år inskränkte sig hans hovleverans till en förgylld svärdstaska åt K. M:t. För kansliets behov igångsatte han sommaren 1563 arbetet på 13 stora vapen prydda "postböser" (jfr sändebudsbössor, sid. 53), vilket tog nära ett år i anspråk och honorerades med 591 mk penningar. I september 1565 inlevererade han dessutom 7 "postvapen" av silver med en genomsnittsvikt av 405 gr per styck. Dessa användes som officiella legitimationstecken för att tillförsäkra män, stadda i konungens och rikets ärenden, rätt till fria skjutsar och företräde till logi, kost m. m. under deras resor.

Ett krävande uppdrag hade Rosenfeldt fått mottaga på våren s. å., då den med stjärntydningskonsten ivrigt sysselsatte monarken ansåg sig behöva ett nytt astrolabium för sina observationer. Efter allt att döma var det ämnat att bli ett stort och dyrbart instrument, till vars byggande utanordnats icke mindre än ca 159 löd.mk silver i tvenne poster den 14 april och 26 juni 1565. På konungens befallning hade redan den 30 mars genom Dionysius Beurraeus och Erik Berg utbetalats 1.200 mk penningar till Rosenfeldt i förskott på arbetslönen. Av de ofullständiga senare räkenskaper, som bevarats, framgår ej huruvida astrolabiet blivit

fullbordat. Bland silverkammarens inventarier för 1565—67 finnes det i varje fall icke upptaget. Hans så vitt man kan se, sista arbete åt Erik XIV var två små förgyllda "skänkeskålar" av silver, för vilka likvid erlades den 15 juli 1567.

Medan arbetet på Eriksskrinet pågick levererade han till Johan III år 1575 bl. a. en stor kalk och ett dussin tallrikar dekorerade med riksvapnet och konungens monogram, samt år 1579 en hovmästarstav överdragen med delvis förgyllt silver. År 1581 omfattade hans produktion huvudsakligen husgerådsartiklar, av vilka en del tydligen beställts till bröllopet mellan prinsessan Elisabet och hertig Kristoffer av Mecklenburg, vilket med övlig ståt firades den 7 maj. Mot slutet av året och i början av 1582 anlätades han för utsmyckningen av det nya Birgittaskrinet, vars förfärdigande hade anförtrots åt vadstenaguldsmeden Hans Teusson (jfr sid. 50) och påbörjats i januari 1580. Några ornament utfördes av stockholmsguldsmeden Antony de Krook, och Rosenfeldt bidrog med 47 förgyllda silverrosor, vardera besatt med 6 "Japsinter", den rödgula varietet av mineralet zirkon, som vanligtvis kallas hyacint. I komplett skick stod Birgittaskrinet, så vitt man kan se, först i början av 1582. Därefter bli Rosenfeldts uppdrag alltmer sporadiska. I maj 1583 fick han färdig en liten silverkanna med pip, som Katarina Jagellonica skänkte hertig Karls barn. Härmed avses hans då ettåriga dotter Elisabet Sabina, vilken anförtrots i drottningens vård och vistades på Stockholms slott under föräldrarnas bortavaro i Tyskland på resa till Heidelberg. Sista vittnesbördet om Rosenfeldts nära halvsekellånga tjänst som hovguldsmed finner man i 1585 års räntekammarbok, där en kvantitet guld

anges överlämnad åt honom till förgyllning av 21 st. skedar.

Jämfört med vad man vet om Rosenfeldt som yrkesman äro uppgifterna om honom som samhällsmedborgare ytterst få och knapphändiga. Han synes aldrig ha varit fastighetsägare i Stockholm. Av stadens tänkeböcker framgår att han 1577 bodde i Jöran Löwenkopfs hus vid Stortorget, där han antagligen också hade sin verkstad. Byggnaden låg i nordöstra hörnet av de nuvarande fastighetskomplexen Stortorget nr 7 vid Svartmangatarens mynning. I en skattelängd från 1582 är han påförd en kontribution av 4 daler och upptas då såsom bosatt i ett annat stenhus i samma stadsdel, tillhörigt hustru Margareta, änka efter borgmästaren Matts Persson.¹⁰ Ännu 1588 var mästern Hans i livet. Hovskraddaren Claes Bertilsson^{10 a} begär då 5 mark penningar i arbetslön för en "footsijd kiortel, en ullenskiorta och en mytza", som han gjort åt en gammal man benämnd Hans Rosenfeldt, vilken K. M:t efterlätit att bekomma fritt kläde och föda vid Stockhols slott i hans livstid. Denna välförtjänta ehuru senkomna erkänsla för en osedvanligt lång och trogen gärning i trenne Vasakonungars tjänst fick han sannolikt ej länge njuta av. Troligen avled han icke långt därefter utan att efterlämna några anhöriga. I varje fall saknas hans namn i en mantalslängd från 1589.

*

Den uppfattning vi numera kunna bilda oss om Hans Rosenfeldts till allra största delen förlorade produktion — genom rä-

kenskaper och andra skriftliga källor — låter oss snarast se honom som en medelgod kraft som hela sin mannaålder genom träget arbetat sig fram på en mängd beställningar av bruksting i genomsnittskvalitet. Intet enda märkligare uppdrag synes ha tillfallit honom då han var i "sina bästa år", under Gustav Vasas och Eriks regeringstid. Först då han stod på randen till ålderdomen, kom hans chans. Som redan inledningsvis nämnts, blev det först under Johan III:s tid, som Hans Rosenfeldt kom att göra sin stora insats som konsthantverkare genom det mästestycke, vilket skapat hans berömmelse: Sankt Eriks skrin i Uppsala. Ett skrin för den helige Eriks ben hade ju funnits länge. Men själva det tillfälligheternas spel, varigenom en skrinbeställning blev aktuell, är intressant. Redan under den första perioden av Johans regering sattes rikets finansiella resurser på mycket hårda prov. Den i Stettinfreden 1570 fastställda lösesumman för Älvsborgs fästning medförde en kraftig åderlåtning av landets samlade silverförråd. Efter den första något fördröjda avbetalningen av halva beloppet, 60.000 daler silvermynt, år 1571, var det endast med svårighet man lyckades skrapa ihop de 25.000 daler, som utgjorde den andra terminens tribut sommaren 1573, detta trots att danske kungen ett par gånger beviljat uppskov. Som huvudorsak till den mer än ettåriga förseningen hade kung Johan kunnat åberopa det 1572 utbrutna kriget mot Ryssland, vilket ställde alltjämt ökade krav på statskassan. Den ekonomiska situationen blev snart så kritisk, att konungen såg sig nödsakad tillgripa åtgärder, vilka säkerligen för honom själv föreföllo lika motbjudande, som de ur kulturhistorisk synpunkt måste beklagas, nämligen offran-

¹⁰ K. A. Sandbergs samling YY fol. 989r.

^{10 a} Slottsarkivet. Klädkammarhandlingar 1580 nr 35:7, fol. 23, 31.

det av ej blott en god del av den kungliga "skänkeskivan" (dvs. silverservisen), utan — vad värre var — rikets två största klenoder: Den helige Eriks och Den heliga Birgittas gamla silverskrin. Till varje pris måste medel anskaffas för besoldningen av de utländska legotrupper som skulle sättas in eller redan befunno sig på den baltiska krigsskådeplatsen. För att gå till anfall mot fienden läto sig dessa icke åtnöjas med annan valuta än ädelmetall. Så blev det de båda medeltida dyrgriparnas tragiska öde att gå i smältdegeln sommaren 1573 för att omvandlas till klingande mynt. Man vet numera, att silvret bör ha räckt till en ansenlig hop slantar, sedan bibliotekarien Gustaf Holmgren nyligen funnit uppgifter¹¹ i Kammararkivet, som visa att metallvikten på det år 1415 fullbordade Sankt Eriksskrinet enligt en den 14 juli 1573 företagen uppvägning belöpt sig till 500 löd.mk, eller i nutida vikt ca 105,3 kg. Det förgyllda silvret från Birgittaskrinet uppvägdes 10 dagar senare och befanns utgöra 417 löd.mk, dvs. 87,9 kg. Vid ankomsten till Vadstena kloster den 31 juli 1412 uppges vikten av det senare skrinet ha varit ej fullt 429 mk, eller ca 90,4 kg. För den med den katolska åskådningen sympatiserande kung Johan blev det tydligen en hederssak att, så snart förhållandena medgävo, söka gottgöra de nödtvungna helgerånen. Självfallet fick han härutinnan ett kraftigt stöd av sin katolska drottning, vilken ställde till förfogande största delen av det silver och guld, som behövdes för tillverkningen av ett par nya helgonskrin. Början på S:t Eriks kunde, som förut nämnts, göras redan 1574. När beställningen gick till Hans Rosenfeldt, måste

¹¹ G. Holmgren, När försvann det gamla S:t Eriks skrin?, Kyrkohist. årsskr. 1946, s. 1—14.

det ha berott på, att han vid denna tid räknades till de mera framstående i sitt fack och att konungen sett tillräckligt många prov på hans konst för att vara viss om ett gott resultat.

Då utrymmet icke tillåter en fullständig beskrivning av det nya renässansskrinet, måste läsaren hänvisas att jämföra de här följande uppgifterna dels med Ossbahrs utmärkta redogörelse, dels med bildmaterialet i "Svenskt silversmide". Dekorationen är utförd dels i gravyr eller etsning på plåtar och lister nitade på trästomme, dels i gjutet och eftercisererat arbete: pålödda eller fastnitade medaljonger inpassade i de större plåtarnas dekor samt änglafigurer eller änglamaskaroner anbragta än i anslutning till plåtarnas ornamentik, än mer eller mindre oberoende av denna. Det torde redan av dessa korta rader framgå att det allmänintryck man får är att arbetets plan för skrinet gång på gång ändrats genom tillkomsten av redan färdiga tillsatser komna från andra håll.

De båda nyfunna silverstämplarna — varom mera nedan — visa såsom redan nämnts att Hans Rosenfeldt varit den för arbetet huvudsakligen ansvarige i den grupp av mästare som samfällt genomfört uppgiften. Enligt räkenskaperna är det Gillis Coyet som utfört förgyllningen (undantagandes på fötterna) samt Willem Boy som (i juli 1579) gjort kulfötterna och förgyllt dessa.

Gravyrarbetet företer icke några sådana olikheter i fakturen, att man med ledning därav kan säga huru många händer som arbetat med gravstickeln. Gravyren fördelar sig på dels mer rutinmässiga, välkända renässansbårder på listverk o. dyl., dels på dekoren av halva antalet sido- och takplåtar. Förlagan till kompo-

sitionen på dessa plåtar torde vara att finna i något av Cornelis Floris' eller Cornelis Bos' mönsterblad (1550). Så snart en genomgång av ett större antal av dessa mästars blad blir möjlig, kan man hoppas att kunna precis utpeka vilket eller vilka blad som använts.

Halvparten sido- och takplåtar är som redan Erik Gregerssons silverräkenskap¹² omnämner ornerad medelst etsning, en i vårt lands äldre guldsmedskonst sällan använd teknik, i vilken Rosenfeldt dock synes ha varit väl förfaren att döma av hans arbete med den kungliga servisen (se sid. 56). Det är bottenfältet som är nedetsat, med ornamentens linjer och ytor uppstående. Flera olika, närbesläktade mönster förekomma, alla bildande moresker av bandflätning invävd i tunnstamigt gren- och bladverk. Såväl hos franska guldsmeder och kopparstickare som hos Peter Flötner och Rudolf Wyssenbach (1549) finner man snarlika mönster. Här gäller detsamma som nyss sades om de graveerade plåtarna: så snart möjligheterna till en djupare undersökning förefinnas, hittar man sannolikt de exakta förlagorna.

Till utsmyckningen höra också flera kategorier av gjutna figurer, reliefer och medaljonger. Den passus i räkenskapen som säger att vissa av änglahuvudena "icke komma Hans Rosenfeldt vid", har redan tidigare tolkats så, att det övriga skulle komma från honom. Till detta kan sägas att ingenting nytt ännu framkommit som vare sig bekräftar eller motsäger en dylik tes. Rosenfeldts stämpel är anbragt just på en sådan gjuten (och efterciserad) detalj. På ornamentet ifråga förekommer ett änglahuvud av den ena av de typer som äro representerade även på andra platser. Det är därför befogat att

¹² Numera i Kammararkivet.

attribuera också de övriga änglahuvudena av detta slag till Rosenfeldt. Många av dessa påsättbara ornament torde emellertid böra betraktas som importgods. Såsom i andra sammanhang visats,¹³ var det vanligt — inte bara bland kungliga frimästare utan även bland skråbundna mästare — att sätta utifrån importerade ornament på silverarbeten gjorda inom landet, trots att detta med stor skärpa förbjöds i skråbestämmelserna.

Skulle en hypotes om dessa spörsmål formas, bleve det den följande. De fyra stora änglarna i hörnen erinra om italienska saker¹⁴ och torde i första hand böra betraktas som importgods. De höra ganska tydligt inte ihop med den ursprungliga kompositionsplanen. Därnäst gör man klokt i att hålla de utomordentliga evangelistmedaljongerna som en särskild grupp. De kunna mycket väl tänkas ha varit sådana kvalitetssaker som kung Johan hade i sin privata ägo; det är känt att kungen ur sina egna samlingar bidrog till skrinets utsmyckning.

Såväl de för de etsade plåtarna använda moreskmönstren som den teknik i vilken de utförts torde få betecknas som sällsynta i nordisk silverkonst. Blott den märkliga "dopkittel", som tillhör Gävle Heliga Trefaldighetskyrka, ett unikt och charmant arbete, kan med någon grad av sannolikhet räknas hit. Den saknar tyvärr stämplars men skulle gott kunna gälla för ett arbete — i så fall det enda bevarade verket utom helgonskrinet — av denna

¹³ O. Källström i *Svenskt silversmide* I, s. 57 och 126 (not 16). — O. Källström, *Den äldsta silverstämpeln från Uppsala*, i "Uppland" 1944, s. 144 f.

¹⁴ Prof. G. Paulsson meddelade vänligen, vid ett besök hos undersökningskommissionen, att han delade denna uppfattning.

under Hans Rosenfeldts firma arbetande mästargrupp.

Takryttaren, för vilken tidigare Willem Boy hypotetiskt föreslagits som mästare,¹⁵ borde kanske också omnämnas med ytterligare några ord. Själva lanterninpartiet med dess rundbågiga galleriöppningar företer rent italienska stildrag. På denna lanternin har man så satt en spira med takbeklädnad snarast imiterande de nordiska ekspänen. Denna blandning av proportionssäker italiensk renässansarkitektur och svensk klockstapelstil är gåtfull. I varje fall är det inte lätt att få den att passa ihop med några av den ledande mästarens stilsträvanden, såvitt man i övrigt känner dessa. Takryttaren är icke organiskt hopkomponerad med takåsen eller lockets ornamentala schema. Den rider på profillisterna (foten är delvis utsågad för att passa in ovanpå dem) och den kommer störande nära den mittersta takplätens ornamentik, utan någon förmedlande list- eller ornamentskomposition. Ossbahrs s. 45 framkastade, om än ej på någon stilanalys begrundade, förmodan att kung Johan här kommit med ett eget litet bidrag synes vara värd allt beaktande; en fördjupad undersökning skulle vara lockande.

Till denna serie av förbryllande iakttagelser sluter sig så upptäckten av Rosenfeldts stämplor, vilken icke minskar utan snarare ökar gåtornas rad. Även om den formellt skapar det eftersträvade sambandet mellan urkunds- och monumentstudiet och fixerar huvudmästarens namn, bidrager den nämligen å andra sidan till att öka den redan rådande ovissheten om huvudmästarens verkliga andel i detta

konsthantverkshistoriskt så intressanta verks tillblivelse.

De båda nu anträffade stämplorna äro som nämnts dels Hans Rosenfeldts mästarestämpel, dels en otvivelaktigt av samme mästare anbragt årsstämpel, så vitt bekant unik i Norden från så tidig period.

Det vill synas som om varken Ossbahr eller (1917) Cederström ha observerat dessa stämplor (vad den sistnämnde beträffar är detta en gissning, men då han varken i sitt föredrag 1922, refererat i Rig s. å., eller i det material han ställde till Upmarks förfogande för dennes "Guld- och silversmeder i Sverige" omnämnt dem, måste man taga för givet att så varit fallet). Vad åter Ossbahr beträffar synes en passus i hans redogörelse tyda på, att han verkligen sökt efter märke eller signatur. I not på sid. 31 säger han om Peter Hööks dissertation "De Erico IX sive Sancto", Uppsala 1712, att denne författare "fäster uppmärksamheten på skrinets utsökta arbete och säger sig (naturligtvis förgäves!) flere gånger å detsamma hafva försökt upptäcka mästarens namn".

De båda stämplorna äro tillfinnandes på två av de fyra konsolliknande ornament i kartusch- och beslagsverksstil (fig. 3—5) som äro fastnitade, två på vardera långsidan av sockeln. På ett av ornamenten på vardera långsidan äro stämplorna slagna.

Mästarestämpeln (fig. 3) visar versalerna HR sammanförda med en stapel gemensam, bokstavstyperna av vanlig renässanskaraktär, mot bakgrund av en enkel sköld utan några inskrifningar.

Den andra stämpeln (fig. 4) är en årtalsstämpel. Den består visserligen blott av de två sista siffrorna av årtalet (15)76, men såväl stilen på det ornament där stämplorna äro inslagna som snittet på

¹⁵ O. Källström i Svenskt silversmide I, s. 85—86.

3—4. Stämplarna på Sankt Eriks skrin (jfr fig. 5). Hans Rosenfeldts mästarstämpel samt årtalsstämpelein 76, en hos oss ytterst ovanlig stämpeltyp. Då arbeten på skrinet enligt skriftliga källor pågingo ännu år 1579, kan stämpelein tolkas antingen så att Rosenfeldt år 76 fruktade att bli utträngd ur arbetsledningen av någon annan mästare (Willem Boy?) eller också att skrinet under de senare åren huvudsakligen utsmyckades med importerade ornamentsdetaljer.

själva siffrorna äro av oomtvistlig femtonhundredratalskaraktär.

Stämpling med årsstämpel bestående av två eller samtliga fyra i tillverkningsårtalet ingående siffror torde böra betraktas såsom en för mästaren mera individuell stämplingsform än insläendet av ett årtalet representerande siffer- eller (vanligare) bokstavstecken. Denna senare form är vanligen (men inte alltid) att fatta som en generell, måhända till ämbetsmyndigheten centraliserad åtgärd.

Marc Rosenberg redogör icke i "Der Goldschmiede Merkzeichen" ¹⁶ för dylika årsstämplar i inledningen, men går man till de deskriptiva delarna finner man exempel som tillåta oss att bilda en teori.

För guldsmeden Hans Reimer i München redovisas en graverad signatur (nr 3477 a) som med upplösta sammanskrivningar lyder 15.Hr.F.63. På silverbeslagen till ett i Grünes Gewölbe i Dresden

förvarat konstskåp har silversmeden Hans Kellerthaler, Dresden, med punsade linjer anbragt signaturen Ao 1585 H.K. På en sked med renässansornament i skattkammaren i München har Rosenberg funnit en blandform: två på vanligt sätt slagna stämplor omgivna av graverade årtalssiffror: 15 . . . 79 (nr 3478 c).

Vid mitten av 1600-talet synes den slagna årtalsstämpelein med siffror ej längre vara fullt så ovanlig (se t. ex. Rosenbergs stämplor från Hannover). Den tidigaste danska stämpelein av detta slag som är känd är en från Næstved: 1608 under (otydlig) krona.¹⁷ Vid slutet av 1600-talet och under 1700-talet förefalla de vara ännu något vanligare, dock utan att någonsin överväga över andra stämpeltyper.

Fördjupade forskningar rörande dessa äldre, aldrig till någon större utbredning komna stämplingsförfaranden skulle säkert föra intressanta fakta i dagen. Även utan att ha företagit någon sådan djupplöjning kan man emellertid, med stöd av publicerat material, våga hypotesen, att metoden med en inslagen flersiffrig stämpel för tillverkningsåret börjar komma i (sparsamt) bruk just under 1560-70- och 80-talen. Är detta riktigt hör Hans Rosenfeldts på Eriksskrinet slagna årtalsstämpel till de tidigaste över huvud taget kända.

¹⁶ M. Rosenberg, Der Goldschmiede Merkzeichen, 3 uppl., Frankfurt a/M 1922.

¹⁷ J. Olrik, Danske Guldsmedes Mærker, Kbhvn 1919, nr 596.

Katalog

Kronologisk förteckning över Hans Rosenfeldts kända arbeten som hovguldsmed.

Föremålen äro av förgyllt eller oförgyllt silver då ej annat anges.

Förkortningar: HG = Hans guldsmed. H & Ph = Hans och Philippus guldsmeder.
TH = Tyske Hans guldsmed. HR = Hans Rosenfeldt.
K = arbete åt konungen, D = åt drottningen, h = åt hertig, fr. = åt fröken
(prinsessa).

Källhänvisningar: Rkb = Kammararkivet Råntekammarböcker.

Sk 2 = ” Skattkammaren vol. 2. Räkningar för K. M.:s silver 1557—93.

Sk 3 = ” ” vol. 3. ” med guldsmederna 1541—98.

Skh = ” Strödda kamerala handl. vol. 53 Vasakonungarnas silverkammare.

Guldsmeds- beteckning	År	Dag	Utförda arbeten	Källa
HG(=HR?)	1536	27/5	Infattning av kristallglas, beslag å svärdsbaljor (K) ..	Rkb
HR=HG	1540—41		Beslag å krutm värja (jaktsvärd) (K); regementestav åt rikspröfossen; guldhalsring (D); 3 sändebudsbössor; förgyllning av hovmarskalkstav; 5 silverfat (h. Erik); ljusstake m. 5 pipor, sele, hindertyg, 5 saltser, 7 stora fat, infattning av kristallglas (K)	Rkb och Sk 3
H(=HR?) & Ph	1544		2 "frantzoseskålar" (D)	Sk 3
" "	1545		2 stora kosor; kryss och knapp å rapir (K); sändebudsbössa	"
" "	1546		Beslag å glas (K); 2 bardskärarinstrument (D)	"
" "	1547		Likvid för kedjor, "hengsle", en ring, kosor m. m.	Rkb
" "	1549		Silverkanna (K)	Sk 3
" "			2 saltser	"
TH HG(=HR?)	1549	13/1	Silver till fullbordande av några kosor (K)	Rkb
"	"	26/9	2 guldkedjor (h. Erik o. h. Johan), "byssomått", krutflaska, 4 "bycklor" etc.	"
TH	1550		Krutflaska, kryss å rapir, beslag å kristallkanna, kanna jämte bäcken (h. Erik)	"
TH=HR	1553	25/5	Omgöring av gammalt silverfat till kredenskar (K)	Skh
HG	1554	2/5	Silver till arbetet på samma kredens (K)	"
HR	"	20/5	22 runda guldstift (D)	"
TH	1556		6 silverfat; hindertyg, beslag å 2 svärd	Rkb
"	1557	3/5	Silverfat, 3 stora, 3 något mindre med vapen och vase, lagning av 4 fat	Sk 2
HR	1558		Bälte för hustru Ingeborg Hans Klasons (D); silver till gördel (K); en liten barneskanna; nya beslag och förgyllning å sadlar (fr. Sofia o. Elisabet); silvertråd (D, fr. Katarina o. Cecilia); guldfittror (D, fr. Katarina); knapp, förgylln. och 3 emaljstycken å bälte åt jungfru Ebba Gustavsdotter (Stenbock); 83 knappar till takbonad (D); förbättring och förgylln. av 5 par knivar åt fröknarna	Sk 3
"	1559		Guldtråd (D); silvertråd (D, fr. Katarina o. Cecilia); guldfittror (fr. Cecilia); guldbälte med bokstäver G (D); 5 guldbälten med smältstycken (emalj) och ringar emellan åt fröknarna; 8 förgyll. knivar (D); reparation och förgylln. av sadlar (D, fröknarna)	"

Guldsmeds- beteckning	År	Dag	Utförda arbeten	Källa
HR	1561	3/3	Arbetslön för 5 kronor, 5 spiror, 24 kerubiner, insättning av 33 ädelstenar i kronorna, 50 G och 50 kronor (till Gustav Vasas begravning)	Rkb
"	"	23/4	Likvid för 6 ringar (3 med diamanter, 1 m. rubin, 2 turkiska ringar (K)	"
"	"		25 etsade och förgyllda silverfat, 13 dito tallrikar (K); förgyllning av knapp och kryss å rapir (K); 3 bardskärarinstrument (K)	Sk 3
"	1562		Förgylld svärdstaska (K)	"
"	1563		13 vapenförsedda, förgyllda postbössor till kansliet; silver till en tvärsadel	"
"	1564		Förgyllning av en omändrad sele (K)	"
"	1565		Silver till ett astrolabium (K); 7 postvapen	Rkb Sk 3 Skh
"	1567	15/7	2 förgyllda skänkeskålar (K)	Rkb
"	1574—79		Arbete på S:t Eriks skrin	Sk 2
"	1575		12 tallrikar med riksvapnet och kon. monogram IR (K); 13 kerubinhuvuden (K); stor kalk med paten oförgylld (D)	"
"	1579		Hovmästarestav, delvis förgylld; förgyllt silverkors till drott. altare (D)	"
"	1580		Förgyllning av drottningens kalk (D); 2 altarekannor ..	"
"	1581		Guld till förbättring av kon. kalk (K); 16 förgyll. knivskaft; 12 tallrikar delvis förgyllda, stor förg. gaffel, 2 bissareknivar, 12 oförgyllda tallrikar m. riksvapnen (K); 2 halvgjorda änglar	"
"	1581—82	7/12—3/2	47 förgyllda silverrosor, varje med 6 "Japsinter" till S:ta Birgittas skrin	"
"	1582		Ett förgyllt "skeen" (gloria) till S:t Johannis beläte i Vadstena kloster	"
"	1583	18/5	Liten silverkanna med pip, skänkt till hertig Karls barn (Elisabet Sabina) av drottningen	"
"	1584—85		Arvode för utfört arbete	"
"	1585		Guld till förgyllning av 21 skedar	Sk 3

Summary

Hans Rosenfeldt the Master Goldsmith

The history of the art of Swedish gold and silversmiths during the Renaissance period presents great problems to the research worker. The hallmarking was not fully organized until the last decade of the 16th cent. Comparatively few samples of their craft are preserved, and the task to be tackled is how to connect them with the names of goldsmiths fre-

quently mentioned in accounts and other early documents. In some few cases it has been possible to collect a sufficient number of such data to form a monography. This applies to *Hans Rosenfeldt*. Fifty years ago Ossbahr was able to prove that he was the goldsmith who had made the shrine (completed in 1579) which now contains the relics of St. Eric at Uppsala

Cathedral. The present article shows that he is identical with the Hans Goldsmith of the accounts often surnamed the German. It appears that possibly as early as 1533, in any case in 1536, he was working for Gustavus Wasa; in 1540 we come across his real surname for the first time. His known work comprising all sorts of things from small luxury objects to complete sets dinner-plate and burial regalia is registered in av catalogue p. 62—63.

In 1946 St. Eric's shrine was opened by a special investigation commission.

Then two of Rosenfeldt's marks hitherto unknown were discovered. The year-mark with only two figures is unique in Sweden for such an early date.

Rosenfelt proves to be an excellent craftsman. According to the custom of the time he did not object to attaching to his works of art figures and ornamental details imported from abroad (v. note 13). He had perhaps no choice as the King, Johan III, keenly interested in things artistic, provided them from his private treasury.

5. Kartusch på Sankt Eriks skrin med Hans Rosenfeldts stämplar.

Vinterns och sommargrevens strid

Ett försök till källgranskning av Olaus Magnus' skildring

Av John Granlund

Unik och praktfull är Olaus Magnus' skildring av en vårsed, kallad "striden mellan sommar och vinter":¹ Vintern i en ryttares gestalt, följd av en beriden trupp, blir besegrad av sommarens representant i en hård dust och av åskådarna förklarad besegrad. Till samma tid — nordeuropeisk senmedeltid och renässans — höra ytterligare fyra vittnesbörd om denna seds förekomst: ett från Helga Lekamens Gille i Aalborg åren 1451 och 1519 — ev. 1520;² ett från Franken,

meddelat i Sebastian Francks Weltbuch år 1534;³ ett från Thomas Kirchmairs dikt från allemanniskt område från år 1553⁴ samt ett, som erhållit plats i Selt-samen Abenteuern des Doctor Johann Faustus, Hamburg 1599.⁵ Härtill kom-

han hadde werth met Pawel Andersson, so Marquar war Sommer, Powel Anderson war Winter."

³ Fol. 131 B: "Zuo mitterfasten ist der rosen Sontag, daran segnet der Bapst alle gebeichten zuo Rom und bestettigt auch den Juden yhr gesatz. An disen tag hat man an etlichen orten ein spil, dass die buoben an langen ruotten bretzeln herumb tragen in der statt, und zwen angethone mann, einer in Syngrün oder Epheu, der heysst der Summer, der ander mit gmöss angelegt, der heysst Winter, dise streitten mit einander, da ligt der Summer ob, und erschlecht den Winter, darnach gehet man darauff zum Wein."

⁴ Regum Papisticum: "Multa quoque a pueris hastilia crustula circum / Fertur. habentque duos, quorum unus dicitur Aestas. / Indutus cultu viridi, florensque iuventas. / Alter Hyems, musco plenus, canisque capillis. / Hi pugnans inter se, palmamque obtinet Aestas."

⁵ Första delen, sid. 214: "Daher vor Alter in dem Bapstthumb in dem April an etlichen Örten diese Gewohnheit war, das die jungen Gesellen auff dem Sontag Laetare einen unter inen mit Stro den Winter, und den andern mit Ingrün, den Sommer bedeutend, bekleidet haben, und sindt also in der Stadt mit Trummeln und pfeiffen herumberzogen, und zuletzt auff freyem Markt einander den Kampff aussbotten, und zusammengerunnen, der Sommer den Winter unter sich gebracht, und sein strohern kleid von him gerissen, zur frölichen bedeutung, dass der Sommer den Winter überwunden hatte, die kalte Zeit abermals hin, und jedermann nun der fröligkeit des Sommers gewertig wer."

¹ Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken, femtonde boken, kapitlen åtta och nio.

² Danske Magazin, tredje Række, første Bind. Khvn 1843. Sid. 107: "Om Winter oc Sommer. (22.) Item huo som tilschickit worder at kaste om Winter oc Sommer po Lags wegnae oc ey gioret eller oc vm han kaster oc ey siden fuldfylgert, som Sidwane er, huat helder han worder Winter eller Sommer, bædræ ther for en Tønne tyzt Øll. Æn huilke aff Brøderne, som tilsiges at fylge oc bestandich at wære Wintern eller Sommer, anthen innæ eller vde, oc ey gioret, bædræ ther for i Marc Wox"; sid. 114: "Anno Dni MDXIX. Torsdag nest effter Fleske Søndag indbar VIII. Gildbrødre i Gutz Legoms Laff for Rette for Børgemester, Raad, oc menige Gildbrødrene, at the wille kiese theris Winter oc Sommer paa Fleske Søndag och ride met thennom i Marken paa Torsdagen ther nest effter kommandes, och holle Messen paa Fredag ther nest, och offre theris Offring for alle Gillebrødrenis Siæle, som aff forneffnde Lagh døde ere"; sid. 119: "Item then Tiid thisse two Hans Bagger oc Staffen Ewentur war Skaffer, tha laes Marquar Krøer til [= tilfaldt ved Lodkastning], so han skulle were Winter eller Sommer, thet wiiste han aff met Gillebrødre, so

mer en hel del belägg från denna tid i olika tyska städers räkenskapsböcker.⁶

Från dessa uppgifter om och beskrivningar av seden skiljer sig Olaus Magnus skildring främst genom sin utförlighet och detaljrikedom. I så gott som varje vetenskaplig undersökning ha de två kapitel, han ägnat åt seden, stått i centrum, vilka synpunkter som än för övrigt varit ledande. "Hur långt Olaus Magnus' tillförlitlighet når, när det gäller folkloristiska detaljer, veta vi ännu icke. I likhet med alla sin tids historiker och etnografer blandar han utan betänkande sanning och dikt om vartannat", skriver Hans Moser i sin undersökning, *Zur Geschichte des Winter- und Sommer-Kampfspiels*.⁷ Han tillägger: "... varken från norr eller söder i Tyskland kan man skaffa fram övertygande paralleller till Olaus Magnus' uppgifter och följaktligen heller ingen bekräftelse för den ur hans vittnesbörd dragna slutsatsen, att man kanske skulle kunna härleda den såsom kampen mellan sommar och vinter bekanta folkseden ur riddarspelen."⁸ En textkritisk undersökning kan därför synas påkallad. Härtill kommer en annan omständighet. Det är planer på att på Skansen i Stockholm rekonstruera detta skådespel, års-tidsstriden. Sådana i vårfesterna ingående folkupptåg ha tidigare iscensatts. Så t. ex. år 1928, då "Den långa dansen" uppfördes. En granskning av de olika moment, som ingå i den sed Olaus Magnus beskrivit, kanske därför kan påräkna intresse. Då seden väckt forskares uppmärksamhet i nära ett århundrade, finns

⁶ Hans Moser, *Zur Geschichte des Winter- und Sommer-Kampfspiels* (Bayerischer Heimatschutz, 29 årg. 1933), München 1933, sid. 35 f.

⁷ O. a. a., sid. 39.

⁸ O. a. a., sid. 40.

en rik litteratur. Utom Hans Mosers arbete, som nyss nämndes — särskilt förtjänstfullt genom upptäckten av en rad nya belägg ur olika tyska städers räkenskapsböcker från 1500-talet — ha vi i Waldemar Liungmans stora monografi, *Der Kampf zwischen Sommer und Winter*, en ytterst väldokumenterad förteckning över alla av honom kända varianter av seden.⁹ Liungman har ordnat det av honom kända materialet i tre grupper eller typer. Till det av mig ovan redovisade traditionsmaterialet från 1500-talet med belägg från Skandinaviens stads- och gilleskultur kommer en sydligare mellan-europeisk traditionskrets, inom vilken det finns ett rikt material, varav huvudparten härrör från senare bondetradition. Det utmärkande för denna traditionskrets är, att den handgripliga striden blir av underordnad betydelse, närmast ett illustrerande moment bland andra mimiska illustrationer, medan däremot det väsentliga i seden är en ordstrid, en sångdialog mellan vinterns och sommarens representanter. Det finns en tredje grupp eller typ söderut i västra Tyskland med sitt centrum i Rhen-Pfalz, som utmärkes av, att de uppträdande i stället för sångdialogen sjunga en enkel visa; även i övrigt gestaltas seden på olika sätt. Med huvudsakligt stöd av ett översiktligt spridnings-schema söker Liungman visa, att seden i ursprunglig form hör hemma i den sydliga traditionskretsen, närmare bestämt Rhen-Pfalz, och att sångdialogen — *conflictus veris et hiemis* — är ett däri integrerande element, som gått förlorat när seden nått Skandinavien. Sedens uppkomst daterar Liungman till 1300-talets senare hälft eller 1400-talets början. Hans Moser har en annan utgångspunkt.

⁹ FF Communications Nr 130, Hfors 1941.

På årstidsseden vill han såsom ett mönsterexempel pröva Hans Naumanns bekanta frågeställning, "primitive Gemeinschaftskultur oder gesunkenes Kulturgut". Sedens miljö, sociala och psykologiska förutsättningar är hans tema. Jag avser icke här att ta ställning till dessa undersökningsresultat, men jag kommer nedan i samband med motivgranskningen att begagna mig av det material dessa forskare lagt fram.

Även med risk att få otillfredsställande svar är det icke alldeles onyttigt att ställa frågan: Varför har Olaus Magnus tagit med denna skildring i sitt historieverk? I ett av sina kapitel,^{9 a} som handlar om seder och bruk i Norden, är han inne på maskerader och utklädsel. Tillkomsten av det kapitlet motiverar han på följande sätt: "Lika visst som hvarje folkslag, det latinska och grekiska ej mindre än hvilket barbariskt folk som helst, är behäftadt med sina särskilda lyten . . . lika visst har det ock sina tuktomästare, som ärligen gå till rätta med dess oarter. Oftare, än sakens vikt förtjänar, har emellertid, äfven af höga herrar, det spörsmålet riktats till mig, om också Nordens härdade inbyggare använda masker." Det är tydligt, att han i sin landsflykt har publik, får berätta och möts med intresse. Men Olaus Magnus berättar icke vad som helst. Kapitlet om maskerader är skrivet med ovilja och avståndstagande, och vi få icke heller mycket veta om detta karnevalsskick. Det finns i Norden, det har tolererats av katolska kyrkan, som icke försummat sin uppfostrande gärning, menar Olaus Magnus. Han undviker också alla seder, som enligt hans religiösa och moraliska föreställningar stå på ett

lågt plan. Däremot ger han plats åt och värderar högt alla seder, som på ett eller annat sätt visa det svenska folkets träning för kriget: kapplöpningar, torneringar, svennernas övningar i borgstugan, gillesbrödernas papegojskjutning, etc. Godkända äro ock sådana seder, som han menar vara förankrade i en vördnadsvärd forntid såsom de hedniska lapparnas, där väl även missioneringsmotivet spelat in. Vidare ger han gärna plats åt seder, som höra ihop med familjen och kunna ge anledning till att prisa kvinnornas tukt och sedlighet.

Det skulle föra för långt att gå utförligt in på Olaus Magnus urvalsprinciper. Han undviker att berätta sådant, som är för honom personligen motbjudande, såvida han icke genom att ställa fram ett motsatsförhållande eller utdela en varning tror sig om att kunna nå ett nyttigt syfte. Jag tror, att vi härur kunna få förklaringen till att Olaus Magnus icke med ett ord nämner den hanseatiska majgreveritten. Peder Swart berättar, att, när Gustav Vasa vid Eriksmässan år 1526 hållit sitt bekanta brandtal, bland annat riktat mot det svenska kleresiet, gjorde han på vägen från Uppsala högar till Uppsala "Archielectum [Johannes Magnus] till meingreffue, settiandes på honom en stoor krantz, then förde han sielff på sigh heem. Någre dagar ther effter hölt han [Johannes Magnus] maiengreffue ööll ganske stätelighe. Konungen satte han j högsätet och sigh sielff j annadt högsätet geenmoet, oc hade sijn skänckeskiffue hoes sigh medh credentzekar oc annadt, så att hans skencker gick nestan öffuer Konungens. Han drack Konungen till, seiandes, wår nådh dricker edher nådh ett godt åår till.

^{9 a} Olaus Magnus o. a. a. trettonde boken, fyrtioandra kapitlet.

Aff thet ordet bleff han sedan swårliga förachtadt både aff adelen och menige hopen.”¹⁰ Majgrevefesten var således förenad med alltför smårtsamma minnen för att få plats i Olaus Magnus’ historia. Vi ha emellertid vittnesbörd om att majgrevefesten var ett viktigt inslag i huvudstadens nöjesliv. Från år 1496 till och med år 1520 finna vi i Stockholms stads ämbetsbok¹¹ en förteckning över de av magistraten valda majgrevarna och av Stockholms stads tänkeböcker framgår, att redan tidigare majgreveritt förekom, såsom år 1487.¹² Från Åbo ha vi ett vittnesbörd om en majgrevefest år 1557, då hertig Johan av hingstridarna på Åbo slott valdes till majgreve.^{12 a}

Från Stockholm ha vi ingen utförlig skildring av hur majgrevefesten firades, och det finns ingen anledning att i detta sammanhang spilla många ord på denna fest. Martin P. Nilsson har i denna tidskrift år 1937¹³ övertygande visat, att majgrevefesten hör första majfirandet till, vars ursprung är de franska konungarnas mönstringsting av det vapenföra manskapet före sommarens fälttåg. Från och med 700-talets mitt var denna mönstring förlagd till 1 maj. I Nordtysklands hansestäder och i Danmark, liksom sedermera också i Stockholm, kallades huvudpersonen vid denna fest majgreve. Festen fick en särskilt ståtlig ram genom att

majgreven och hans följeslagare i processionen redo till häst.¹⁴

Vi kunna även få belysning av majgreven från ett annat håll, som också pekar mot Frankrike, nämligen genom de talrika så kallade månadsbilderna för maj månad — den äldsta från omkring år 1000. ”For mai finder vi oftest rytteren, baade i skulptur og miniatyrer. Undertiden bærer han en gren eller blomst, oftest en jaktfalk. Snart er han i sadlen, snart fører han hesten ved tøilen... Han kan ogsaa være uten hest, bare med jaktfalk paa haanden... Kun i ett tilfælde er maifiguren bevæbnet, nemlig paa glas-maleriet i Chartres, hvor han bærer lansse.” I Norden ha vi ett nedslag av denna tradition i det berömda baldisholtæppet från Baldishol kyrka i Hedmarken i Norge.¹⁵

Majgrevefesten firades i regel den 1 maj. I Aalborg valdes enligt Helga lekamens gilles statuter på ”Sancte Walburg Dag... en [gilles] Broder till Meyæ Grewæ, som ther til fallen oc qvæmelig ma wære... huert annet Aar en Dansk oc huert annet en Tytzsk”.¹⁶ Men i Aalborg firades också i Helga lekamens gilles regi den fest, som var förbunden med striden mellan sommar och vinter, och den fes-

¹⁴ Wilhelm Mannhardt, Wald- und Feldkulte I—II, Berlin 1875—77, och där citerad litteratur. Se ock Handbuch des deutschen Aberglaubens, under uppslagsordet Maigraf. För Danmarks vidkommande, se senast Hans Ellekilde, Sommer i by i Sydsjælland (Historisk samfund for Præstø Amt. Aalborg 1940. Ny Række. Bind 1, h. 2). För Syd-sverige, se M. P:n Nilsson, Festdagar och vårdagar, 1925, sid. 114 ff., samt Sigfrid Svensson, Årsfester i Sverige och Svensk-Finland (Nordisk kultur XXII), sid. 71.

¹⁵ Hans Dedekam, Baldisholtæppet, Kra 1918, sid. 30. Jfr Julien Le Sénécal, Les occupations des mois dans l’iconographie du Moyen-Age (Bulletin de la Société des antiquaires de Normandie 1921—23).

¹⁶ Danske Magasin, a. a., sid. 107.

¹⁰ Peder Swart, Gustav I:s krönika, Sthlm 1912, sid. 93.

¹¹ Stockholms äldre stadsböcker IV: 1, Sthlm 1927, sid. 287.

¹² Stockholms stads tänkeböcker.

^{12 a} Uno Harva, Den finske såningsguden (Svenska landsmål och svenskt folkliv 1946, H. 1—4), sid. 5 f.

¹³ Rig. 1937, sid. 65 ff.

ten var förlagd till torsdagen efter fastlagssöndagen. I Aalborg ha vi omisskännliga vittnesbörd om, att båda dessa vår-fester firats. Ha vi något bevis för att båda också firats i Stockholm, dvs. att också årstidsstriden förekommit där? Ett entydigt bevis saknas, men kanske vi ändå ha ett spår. Bland de funktionärer, som utsågos av magistraten i Stockholm att leda stadens fester, möter år 1511 en man, betitlad floriger, blomsterbärare. "Floriger Amwndh Jønsson non innominetur" heter det.¹⁷ Det få väl tolkas så, att någon floriger det året icke blev utsedd, ehuru man väckt förslag härom. Floriger kan näppeligen ha haft samma funktion som majgreven, eftersom denne har en fast term i ämbetsboken under en sammanhängande följd av år före och efter det år denne floriger dyker upp. Det förefaller därför icke omöjligt, att vi i floriger ha att se samme funktionär, som Olaus Magnus nämner comes florealis, blomstergreven. Hur man i övrigt skall tolka anteckningen i ämbetsboken är ovisst. Den möjligheten finns, att det upptåg, där floriger spelade huvudrollen, plögade organiseras av ett gille, och stadens officiella medverkan var blygsam. En diskussion i rådet om personvalet eller lämpligheten att det året ge sitt bifall åt upptåget skulle kunna vara orsaken till, att floriger ett enda år kom att figurera i ämbetsboken. I varje fall blev det antagligen intet skådespel med "blomsterbärare" det året. Då står det också fritt att tänka, att denna vårсед, även om den hade tradition, icke celebrerades varje år.

I stället för att beskriva majgrevfesten har Olaus Magnus Nordeuropas mest lysande skildring av vårседen Striden mel-

lan sommar och vinter. Skildringen inledes med en antitetisk aperçu av stor poetisk verkan. "Sedan de nordiska folken från början af oktober till slutet af april gemensamt uthärdat en sträng vinter med långa nätter, bistra vindar, frost, snö, dimma, stormar och ofantlig köld samt öfriga växlande yttringar af elementernas raseri, och detta med glädt mod i medvetande om att hugsvalelse står dem åter, pläga de — och särskildt gäller detta om dem, som bo närmast nordpolen — med utomordentliga glädjefester hälsa den återvändande solens ljus. Härvid äro emellertid olika seder rådande hos de skilda folkstammarna, hvilka bo på långt afstånd från hvarandra. De, som hafva sitt hemvist i de högländta bergstrakterna, pläga genom en mångfald gästbud yttra sin jublande glädje öfver, att jakten och fisket nu åter blifva rikligare och mera gifvande.¹⁸ Men de sydligare boende svearna och götarna, som genom vidsträckta landskap äro skilda från polen, hafva ett annat sätt att fira vårens ankomst." Inledningen är icke fri från litterära reminiscenser. Procopius berömda skildring av hur tuliterna på 500-talet firade solens återkomst ljuder i bakgrunden.¹⁹ Procopius ord spåras väl också i Zieglers ord om lapparnas vårfirande: "Itaque diem quo Sol ad hemisphaerium redit festum habent, & ducunt laeticiam solemni festiuitate."²⁰ Till Ziegler är traditionen sannolikt förmedlad av Erik Walkendorf och Johannes Magnus. Lokaliseringen hos Olaus Magnus av årstidsstriden — de sydligare boende sve-

¹⁸ John Granlund, Sikfesten i Kukkola (Fataburen 1940), sid. 76.

¹⁹ Procopius, Bellum Gothorum, II: 15, 13 f.

²⁰ J. Ziegler, Scandia (Svenska sällskapet för antropologi och geografi, Geografiska sektionens tidskrift, band I, nr 2), sid. 16.

¹⁷ Stockholms äldre stadsböcker, a. a., sid. 173.

arna och götarna — är lika generell som hans antydan om, att folken i översta Norrland förankra sina vårseder i arbetslivet, jakten och fisket. Det är en osed hos Olaus Magnus att generalisera.²¹ Då han utger sig för att vara en sedernas skildrare, ha vi visserligen ingen anledning eller rätt att fordra, att han skall skriva memoarer, men Olaus Magnus generaliserar till sed bevisligen även en enstaka händelse eller en enstaka uppgift med en så påfallande konsekvens, att man städse måste fråga sig, hur långt hans erfarenhet räcker. Sätter han "de sydligare boende svearna" främst, kan "götarna" vara en generalisering. Bruket gäller städerna, men vilka äro sydsvearnas städer, som Olaus Magnus har intim bekantskap med? Stockholm står i varje fall i förgrunden.

När Olaus Magnus vistades i Stockholm åren 1520 intill senare hälften av 1523, hade han ännu sin norrländska resa åren 1518—1519 i färskt minne. Hans sinne var friskt och vaket, och en del av de seder och bruk, som han utan närmare lokalisering beskriver eller antyder i sitt historieverk, ha säkerligen Stockholm som skådeplats, t. ex. torneringen till sjöss i båtar²² m. m. I Stockholm var Olaus Magnus som bekant kyrkoherde och präst i Storkyrkan och kaplan i Helga lekamens gille. Hans umgänge i staden äro vi för övrigt dåligt underrättade om. Bland magistratspersoner, som tillhörde Helga lekamens gille, och som Olaus Magnus nämner i sitt historieverk såsom närmare bekanta, befinner sig den övermåttan korpulente borgmästaren i Stock-

²¹ John Granlund, *Syn och sanning hos Olaus Magnus* (Fataburen 1946), sid. 122.

²² Olaus Magnus, a. a., femtonde boken, tjugandra kapitlet.

holm Nikolaus Boye, enligt Olaus Magnus av jylländsk härstamning.²³ Eftersom vi möta stockholmare inskrivna i Helga lekamens gille i Aalborg,²⁴ böra vi icke överraskas av att möta jutrar i motsvarande gille i Stockholm. Det ligger därför nära till hands att tänka sig, att Helga lekamens gille i Stockholm på ett eller annat sätt kan ha haft sin hand med i uppförandet av detta vårspele. Såvitt jag kunnat finna, saknar gillet bevarade handlingar omnämmande av årstidsstriden. Har gillet haft sin hand med i skådespelets uppförande, har val av funktionärer icke vållat bekymmer av den art, att det satt spår i räkenskaper eller andra akter. Detta skulle kunna förklaras av, att seden icke celebrerades varje år utan endast när det befanns lämpligt, och den kunde äga rum utan för stora svårigheter.

Innan jag försöker mig på en kortfattad analys av de moment, som ingå i årstidsstriden, sådan Olaus Magnus skildrar den, är det kanske lämpligt att in extenso återgiva hans text i femtonde bokens åttonde och nionde kapitel:

"Den första maj, då solen genomlöper Oxens tecken, uppsätter städernas överhet tvenne ryttarskaror, bestående av kraftfulla ynglingar och män, och väpnar dem, såsom skulle de draga ut i någon hård dust. Den ena av dessa skaror anföres av en genom lottkastning utsedd hövding, som bär Vinterns namn och är utstyrd på ett däremot svarande sätt. Han är nämligen iklädd mångahanda slags skinn och väpnad med en eldgaffel²⁵ samt

²³ Handlingar rörande Helga lekamens gille i Stockholm, utg. av Isak Collijn, Sthlm 1921—30, se personregistret. Olaus Magnus, a. a., femtonde boken, fjortonde kapitlet. Se biografien över Klaus Boye i Stockholms rådhus och råd, Sthlm 1915, del II, sid. 15.

²⁴ Danske Magasin, a. a., sid. 92.

²⁵ Lat. "hastis... focalibus". I Michaelisgilletts översättning år 1916: ugnsraka.

strör omkring sig snöbollar och isbitar, lik-
som för att förlänga kölden. Så rider han
segerstolt fram och låtsar sig vara så mycket
oemotståndligare, om man ännu ser ispiggar
hänga ned från taken på stugorna.²⁶ Den
andra ryttartruppens anförare åter föreställer
Sommaren; han kallas Blomstergreven och är
utstyrd i grönskande trädgrenar, blad och
blommor²⁷ (som vid denna tid blott med svä-
righet kunnat uppletas), en sommarskrud, som
tillsynes är föga att lita på. Han drager från
fältet in i staden, han som vinterhövdingen,
fastän var på sitt håll och i sin ordning. Sedan
pröva de båda sina lansar mot varandra i en
offentlig tornering²⁸ och giva så en bild av
sommarens seger över vintern. Bägge parterna
åtrå ivrigt segerns ära, och den ena ansätter
den andra så mycket häftigare, allteftersom
den dagen en mild eller bister väderlek synes
förläna honom större kraft. Om den bistra
vintern ännu utsänder sin kalla andedräkt,
kastar den, som spelar vinterns roll, där han
rider fram efter slutad tornering²⁹ ur en kruka
eller en säck aska, bemängd med glödande eld-
gnistor, ut över åskådarna. Sammalunda kasta
ock hans anhängare, som på enahanda sätt ut-
styrda åtfölja honom, från hästryggen eldkol på
åskådarna.^{29 a} Men för att icke Sommarens

ställföreträdare i saknad av grönskande kvis-
tar och blommor må tillika med sin ryttarskara
berövas det åstundade segerpriset, har han
långt i förväg försett sig med björklöv eller
lindkvistar, som i stugvärmen och genom
vattning undfått en konstgjord grönska.
Dessa, som han lönnligen låtit bära ut, för han
nu öppet med sig tillbaka och framvisar dem,
låtsande att de äro hämtade ur skogen. Men då
tränga Vinterns förkämpar på med ökad för-
bittring, därför att man gjort intrång på na-
turen, på det att ej segern må vinnas med
svek och allt avlöpa med ett fredligt triumf-
tåg. Men denna välbefogade och rättmätiga
tanke nedslås av den kringstående menighe-
tens domslut till Sommarens förmån, i det att
den förklarar sig icke längre vilja fördraga
Vinterns hårda herravälde. Sålunda tillfaller
segern till allmän fröjd Sommarens, som full-
följer den genom ett lysande gästabud för
sina stridskamrater och så befäster genom
dryckeslag vad han med knapp nöd kunnat
vinna med lansarna.”³⁰

Med seden i Aalborg överensstämmer
Olaus Magnus' skildring däri, att en lott-
kastning förekom för att utse en huvud-
person i skådespelet. Endast hos Olaus
Magnus nämnes de båda anförarnas
sammandrabbning i klara ordalag. Ritt
omtalas emellertid i Aalborg år 1519,
”ride met thennom i Marken”. Oklart är
ovan omtalade belägg i skriften om Jo-
hann Faustus år 1599: ”sindt also in der
Stadt mit Trummeln und pfeiffen herumb-
erzogen, und zuletzt auff freyem Markt
einander den Kampff aussbotten, und
zusammengerunnen.” I denna ritt med
ty åtföljande drabbning ha vi sannolikt
att se ett inflytande från majgreveritten.

Tidpunkten för festen är i Olaus Mag-
nus' skildring i maj och sammanfaller
alltså med den tidpunkt då majgrevefesten
vanligen firades. I Aalborg firades årstids-
striden torsdagen efter fastlagssöndagen:

³⁰ Lat. "hastis".

²⁶ Lat. "vaporariis". I Michaelisgillets översätt-
ning år 1916: varmstugorna.

²⁷ Lat. "virentibus arborum frondibus, foliisque
& florebus". I Michaelisgillets översättning år
1916: grönskande löf och blommor.

²⁸ Lat. "edito spectaculo publico".

²⁹ Lat. "Si hyemis asperitas adhuc suum gelu
spirat, depositis hastis cineres... effundit".

^{29 a} Detta utkastande av kol och aska sker så-
ledes efter slutad tornering om väderleken, när
torneringen äger rum, står på Vinterns sida. I det
efterföljande gör Olaus Magnus en förklarande
rekapitulation och klarlägger orsaken till själva
torneringen såsom ett angrepp av Vintern, som
icke unnar Sommarens med sin "falska" grönska
ett fredligt triumftåg. Vidare skildrar Olaus Mag-
nus hur Sommarens tilldömes segern av åskådarna.
Det är efter detta domslut som Vinterns utkas-
tande av aska äger rum om väderleken står på
Vinterns sida och han således uppfattar domslutet
såsom falskt. Det blir en slags hämnd jämförbar
med vinternarrens i Ravnkilde som kastade aska
över dem som intet gav, jfr sid. 72. Uppfatta vi
ordningsföljden i Olaus Magnus skildring på detta
sätt blir den lättare att förstå.

i Franken, enligt Sebastian Franck, på midfastosöndagen, likaså i "Johann Faus-tus". Över huvud taget är striden mellan sommar och vinter, så långt den uppteck-nade traditionen når, förlagd till olika tid-punkter, men fastslagen, enkannerligen midfastosöndagen, överväger. Utom bru- ket att kläda ut sig såsom Olaus Magnus skildrar det, är seden att strö ut aska (och eldkol) över åskådarna ett typiskt fastlagsbruk. På kontinenten finnas en- staka spår av att detta moment införliv- ats med årstidsstriden.³¹ Enligt 1800- talsuppteckningar från Danmark har detta moment ingått i seden "föra sommar i by". Enligt dessa sentida uppteckningar spelades vinterns roll av en narr, i Aal- borg kallad Askefisen; i Ravnkilde ströde vinternarren aska över dem, som icke gävo sin tribut till de agerande.³² Till än- nu ett litet drag ha vi paralleller söderut, nämligen det, att vinterns representant är utrustad med snöbollar och isbitar. Utan att jag räknar med genetiskt sam- manhang vill jag bara nämna, att denna utrustning även tillhörde vinterpartiet en- ligt uppteckning från Kärnten. Här var årstidsstriden förlagd till Kyndelsmässan eller början av mars.³³ Med Olaus Mag- nus' tidpunkt, 1 maj, ha vi ingen direkt överensstämmelse. Närmast kommer en uppteckning av årstidsstriden från ön Man i England, där den uppgavs vara förlagd till maj månad.³⁴

Kämparnas utrustning är traditionell men förekommer likafullt icke över se- dens hela utbredningsområde. Olaus Magnus säger, att sommarens represen- tant är klädd i grönskande grenar, blad

och blommor. På hans hithörande bild se vi en bladkrans på Blomstergrevens hatt, och även hästen har fått några utspruck- na grenar på huvudet. I de redan ofta nämnda tyska beläggen från 1500-talet är sommarens representant utstyrd med singrön eller murgröna, vilket ju tyder på att seden är förlagd till en tidig tidpunkt på året. Denna sed att smycka Sommaren med ständigt gröna växtdelar möter oss även i den kontinentala 1800-talstradi- tionen. Ofta möter man i denna såsom sommarens attribut sommarkläder, vit skjorta eller annat lätt plagg, halmhatt eller gröna hattar osv. I denna sydliga tradition har också sommarens represen- tant flerstädes ett litet träd, smyckat med frukter, i handen. Grönskande kvistar, som Olaus Magnus omtalar, finnas en- staka exempel på i den senare tyska tra- ditionen om sommarens och vinterns strid. Att vintern skall vara klädd i päls- verk eller över huvud taget vinterkläder är det allmännast förekommande i tra- ditionen. Den i västra Tyskland ofta förekommande seden att kläda vinterns re- presentant i halm, synes vara ett infly- tande från seden att "bära ut döden". Eldgaffel såsom vinterns beväpning mö- ter också i Schweiz och Obersteiermark.³⁵

Av vår granskning av de olika momen- ten, som ingå i Olaus Magnus' skildring av årstidsstriden, finna vi: 1) Olaus Magnus' skildring hänger nära samman med vinter-sommarseden i Aalborg; 2) ritten är en speciell nordisk utformning av seden i anslutning till majgrefefesten; 3) tidpunkten 1 maj hos Olaus Magnus, enligt nutida tideräkning 13 maj, verkar misstänkt sen och måste i den utformning Olaus Magnus givit seden förutsätta en

³¹ Moser, a. a., sid. 43.

³² Liungman, a. a., sid. 110.

³³ Liungman, a. a., typ I: 20 b, jfr typ I: 20 c.

³⁴ Liungman, a. a., typ II: 3.

³⁵ Liungman, a. a., typ I: 10 a och I: 21.

exceptionellt lång vinter; 4) seden i övrigt visar i sina enskildheter på kontinentalt sammanhang, och inslagen från fastlagsbruken äro iögonenfallande; 5) intet i skildringen bekräftar Mosers farhågor ifråga om blandning av sanning och dikt.

Eftersom en litterär källa till Olaus Magnus' skildring av årstidsstriden icke kunnat påvisas, har man rätt att antaga, att han själv åsett skådespelet eller uppptecknat det efter hörsägen, vilketdera går icke att avgöra. Om den "floriger", som nämndes ovan, kan identifieras med Olaus Magnus' comes florealis, och festen firats i Stockholm, kan den slätt, campus, Olaus Magnus omtalar som samlingsplatsen, identifieras som Norrmalm. I så fall ha båda skarorna, vinterns och sommarens, i tur och ordning dragit in genom Nordre port. Det skulle kunna förklara, varför Olaus Magnus reagerar så häftigt inför Herodotus' uppgift³⁶ om två statyer utanför ett egyptiskt Horus-tempel, nämligen att den staty, som var placerad mot norr, kallades sommaren, att han avtrycker denna excerpt som avslutning på sitt kapitel. För Olaus Magnus tedde det sig lika bakvänt, att sommarens representant drog in i Stockholm norrifrån som för Herodotus, att den nordliga statyn be-tecknades som sommar.

Härmed har jag kommit till slutet med de två uppgifter jag förelagt mig, men det är frestande att utöver detta och utan anspråk på utförlig motivering se tillbaka, om denna granskning har några konsekvenser i metodiskt avseende, för undersökningen av striden mellan vinter och sommar. Mosers metod att på årstidsstriden söka tillämpa teorien om "gesunkenes Kulturgut" visar sig knappast hållbar, när det gäller de skandinaviska beläggen,

eftersom seden, då den når Norden, tvärt emot vad man kan vänta ifråga om en utkantsvariant, når en rikare utveckling och en stegring i formerna. Liungman har hypotetiskt framkastat teorien om att den typ av årstidsstriden, till vilken Olaus Magnus' skildring hör, kan vara självständig uppkommen, men han anser dess härkomst ur vad han kallar typ III sannolikare. Gentemot detta kan invändas, att äldsta belägget för den typ, inom vilken sångdialogen hör hemma, icke kan anses vara något belägg för den utbildade årstidsstriden, då det endast synes bestå av sångdialogen som en självständig dikt. Vidare hör det äldsta belägget inom Liungmans typ III, hämtat från den ovan nämnde Sebastian Franck, icke till denna grupp utan i stället till samma typ som Olaus Magnus' skildring representerar. Kronologien råkar härigenom i oordning. Liungman räknar med att striden mellan sommar och vinter uppkommit genom en sammansmältning av det i poesien omhuldade motivet, "striden mellan sommar och vinter" — *conflictus veris et hiemis* — med de båda vårsederna "bära ut döden" och "föra sommar i by". Sammansmältningen skulle ha skett i Rhen-Pfalz. Den historiskt-geografiska metoden lämnar emellertid icke utan en social- och psykologisk interpretation en övertygande teori om hur sammansmältningen ägt rum.

För att förklara sångdialogens förbindelse med den handgripliga striden, finns så vitt jag kan se två möjligheter: Den ena är att poesien gestaltar träda livs levande ut och uppföra ett skådespel. En sådan allegorisering ha vi exempel på från ett yngre vårbruk uppptecknat på Runö, då barn på Mattiasdagen, 24 februari, uppföra en pantomim i anslutning

³⁶ Herodotus, II: 121.

till en väderleksramsa: "Mattsi kummer loangskägge lockar barna unde vägg."³⁷ Den andra möjligheten är, att det av gammalt funnits vissa vårdagar, då ynglingalagen eller eventuellt andra samhällsgrupper tämligen regelmässigt stritt med varandra — eller haft något folkligt upptåg för sig — vilka med tiden nobiliserats eller romantiserats och på så sätt anpassats efter modeströmningar. Ur medeltids- och 1500-talslitteraturen har Moser dragit fram exempel på hur stridslekar eller upptåg på fasta kalenderdagar ha poetiserats eller romantiserats, så att ett poetiskt syfte eller ett romantiskt motiv för seden diktats in i den. Striden mellan sommar och vinter skulle också kunna tänkas vara en dylik poetisering av ett gammalt upptåg.

Flera forskare ha lagt vikt vid det egendomligt realistiska och primitiva draget i Olaus Magnus' skildring, att sommarens seger över vintern är så hårdnackad och utgången tvivelaktig. Sammanställes detta med den tanke, som framförts på sid. 69 f., att årstidsstriden

³⁷ Sigfrid Svensson, Bygd och yttervärld, sid. 138 f. Se vidare K. Rob. V. Wikman, Vårens almanacka (Budkaveln 1943), sid. 22 f., som giver en social och psykologisk motivering.

³⁸ Liungman, a. a., typ III:2 f., från Rhen-Pfalz, Frankenstein.

endast firades vissa år, ligger det nära till hands att tänka sig ett nära samband i Norden mellan väderleken och årstidsstriden. På kontinenten finns det endast ett belägg upptecknat, att man ur stridens förlopp har utläst en väderlekstyda.³⁸ Att striden mellan sommar och vinter på 1500-talet uppfattats såsom en allegorisk parallell till de talrika "Wetterprocessionen" och "Wettersegen", som den katolska kyrkan av praktiska skäl sanktionerat,³⁹ visas av, att den evangeliskt lutherska kyrkan tydligt bekämpat även denna sed såsom papisteri. Detta jämte gillenas upphörande, varmed stimulansen försvann att åtaga sig de betydande kostnaderna, skulle förklara, varför vi icke efter Olaus Magnus' tid höra talas om årstidsstriden i Sverige. Majgrevefesten där emot, som törhända saknade dylika uppenbara magiska associationer levde kvar såsom skolutptåg ännu på 1600-talet, t. ex. i Örebro 1616, Landskrona 1613 och Malmö 1707⁴⁰ samt dessutom, som bekant, som folksed i Danmark och Skåne, i ett kraftigt och pockande ynglingalags regi.

³⁹ Jfr Adolph Franz, Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter II, Freiburg im Breisgau 1909, sid. 49 ff.

⁴⁰ A. G. Hollander, Svenska undervisningsväsendets historia I, Uppsala 1884, sid. 163 ff.

Zusammenfassung

Der Kampf zwischen Sommer und Winter. Ein Versuch zur Quellenkritik der Schilderung des Olaus Magnus

"Wie weit die Zuverlässigkeit des Olaus Magnus, der wie alle Historiker und Ethnographen seiner Zeit Wahrheit und Dichtung unbedenklich vermengt, in

volkskundlichen Einzelheiten geht, wissen wir noch nicht", schreibt 1933 Hans Moser, ein deutscher Forscher. In der vorliegenden Arbeit versucht der Autor

zu zeigen, dass bezüglich des zentralen Teiles des Kampfes zwischen Sommer und Winter keine schriftliche Quelle oder Vorlage nachgewiesen werden konnte. Der Schilderung liegt entweder Olaus Magnus' eigener Augenschein oder eine Traditionsaufzeichnung zugrunde. Der Autor versucht es wahrscheinlich zu machen, dass in Stockholm zu Beginn des 16. Jh.'s zwei Frühlingsfeste zelebriert wurden, teils das hanseatische Maigrafenfest, teils der Kampf zwischen Sommer und Winter. Dies stimmt mit den Verhältnissen überein, die für die Stadt Aalborg in Dänemark dokumentiert sind, wo in der Regie der Gesellschaft, die dem Leichnam des Herrn geweiht war auch zwei Frühlingsbräuche gefeiert wurden, dies aber zu zwei verschiedenen Zeitpunkten im Frühling. In seiner Diskussion über die verschiedenen Momente, die in den Brauch eingehen, verweilt der Autor ebenso wie frühere Forscher bei der Tatsache, dass nach der Schilderung des Olaus Magnus der Sieg des Sommers über den Winter zweifelhaft ist, und rechnet damit, dass dieser Frühlingsbrauch gewissermassen gleichgestellt und eine bürgerliche Parallele zu den Wetterbeschwörungen und Wetterprozessionen ist, die innerhalb der katholischen Kirche beheimatet waren: Sitten, die dann die lutherische Kirche als papistisch bekämpfte. Dies sowie das Eingehen der Gilde hatten zur Folge, dass nach dieser Zeit es an Stimulans fehlte,

die bedeutenden Kosten für die Bestreitung des Brauches auf sich zu nehmen, und dürften erklären, weswegen wir nach der Zeit des Olaus Magnus nichts über den Kampf der Jahreszeiten in Schweden sprechen hören, währenddem das Maigrafenfest, dem es vielleicht an solchen offensichtlichen magischen Assoziationen fehlte, als Schulaufzug sowie ausserdem als Volksbrauch in der Regie von Jünglingsgesellschaften in Dänemark und Schonen weiter fortlebte.

Aus der Untersuchung des Autors der verschiedenen einzelnen Momente, die in die Schilderung des Olaus Magnus von dem Kampf der Jahreszeiten eingehen, geht hervor: 1) die Schilderung des Olaus Magnus hängt eng zusammen mit dem Winter — Sommerbrauch in Aalborg; 2) der Ritt ist eine spezielle nordische Ausformung des Brauches im Anschluss an das Maigrafenfest; 3) der Zeitpunkt 1. Mai — nach heutiger Zeitrechnung der 13. Mai — erscheint verdächtig spät und muss in der Ausformung, die Olaus Magnus dem Brauch verliehen hat, einen aussergewöhnlich langen Winter voraussetzen; 4) der Brauch im übrigen verweist in seinen Einzelheiten auf kontinentalen Zusammenhang, und der Einschlag der Fastenzeitbräuche ist auffallend. Nichts in der Schilderung bestätigt die Befürchtungen von Moser bezüglich einer Vermengung von Dichtung und Wahrheit.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Ordböcker såsom etnologiska källor

Av *Ragnar Firlow*

A tt en ordbok kan ha ett betydande värde även för etnologer har alltför litet uppmärksammats bland dessa. Delvis beror detta på att våra lexikografer varit alltför utpräglade lingvister för att närmare intressera sig för de sakliga sammanhangen bakom orden. När man bläddrar i de många årgångarna av Arkiv för nordisk filologi t. ex., finner man sällan eller aldrig teckningar för att belysa saktermer. Man kan sålunda behandla ordet "mes" utan att ingå på redskapets starkt skiftande typer. Även om ett sådant tillvägagångssätt är möjligt, är det å andra sidan tydligt, att bilden i sådana sammanhang kan ge större konkretion, ibland t. o. m. en annan riktning åt den framförda bevisningen. Den etnologiska forskningen, som under detta århundrade växt fram särskilt i hägn av Nordiska museet och som av naturliga skäl knöt an till dess föremålsbestånd, såg på detta med arkeologens och i viss mån konstnärens ögon. Bilden blev därför för etnologen av utomordentlig betydelse, medan hans intresse för ordet bakom saken blev ringa. Språkmannen och etnologen kom på så sätt att isoleras från varandra, även när de rörde sig på samma områden av t. ex. folklivet. Man konstaterar därför med glädje att på senare tid ett närmande

skett. Ett uttryck härför är Lars Levanders språkligt och även etnologiskt betydande verk Övre Dalarnes bondekultur med dess talrika illustrationer. Avsikten med denna notis är närmast att framhålla det etnologiska värdet av Herbert Gustavsons nu lyckligt slutförda arbete Gotländsk ordbok. Ordboken grundar sig på det även sakligt utomordentligt rika och vederhäftiga material, som under åren 1831—87 sammandrogs av bröderna P. A. och Carl Säve och som genom Gustavsons trägna och kunniga arbete belysts med ännu äldre språkliga uppteckningar såsom Spegels från 1683, Neogards från 1732 och Tofténs från 1748. Givetvis är även yngre material beaktat, t. ex. redaktörens eget. Särskilt genom bröderna Säves vana att belysa sina språkliga belägg med enkla men goda teckningar har den nya ordboken blivit även etnologiskt i hög grad givande. Det är ju inte alla dagar, som en folklivsforskare har hundraåriga teckningar till hands, när han tar itu med sina problem. Fisket t. ex. behandlas i ordboken ingående både i ord och bild. En lång rad redskap från mannens och kvinnans verksamhetsfält avbildas. Man möter dem t. ex. i artiklar som handten, bandspjäll (bilden dock felvänd), köttfat, ljuskärna, ljusträ, tjäl etc.

Områden, som rönt särskilt beaktande, är utom fiske säljakt, bomärken och får- märken. Även folketroforskaren finner ett rikt stoff i artiklarna hårfru, jul, bjära, mara, torkil och torspjäxa. En svårighet är att man måste känna till dialektordet för att finna det sökta begreppet. Ofta stöter man på en bild, där man inte väntat den. Så t. ex. påträffas metoderna för nätsättning under uppslagsordet fastsättning och fordon ej blott under drög och släde utan även under flöte och slå. Det vore välkommet, om det i senare ordboksverk funnes en förteckning uppställd efter etnologiska kategorier av någon fackman på detta område. Användbarheten för etnologer och folklorister skulle då bli större.

Med de numer allt vanligare illustrerade ordböckerna, speciellt de som in-skränka sig till begränsade dialektområden, ha nya och ofta värdefulla källor öppnats för etnologien. Redan välkänd är Jaberg-Juds Sprach- och Sachatlas Italiens und der Südschweiz och nyligen utkom en avläggare till denna atlas, P. Scheuermeiers Bauernwerk in Italien, der italienischen und rätoromanischen Schweiz, ett slags motsvarighet till Levanders nyssnämnda arbete. I detta sammanhang erinras om den rikt illustrerade ordboken över rätoromanska dialekter, Dicziunari Rumantsch Grischun.

Här i Sverige har man naturligtvis tämligen ofta anledning att utnyttja Svenska akademins ordbok, som med åren allt bättre beaktat även kulturhistoriska synpunkter. Dess utomordentligt rika excerptarkiv i Lunds universitetsbibliotek står därjämte öppet för forskare.

Innehållsrik är även Petersons Ordbok över Valldamålet. Av nordiska lexikaliska arbeten är alltjämt Feilbergs Ordbog over jyske Almuesmål ööverträffad. Åtskilligt kan man finna även i Jørgensens Lollandsk Ordbog och Espersens Bornholmsk Ordbog. Från gränsområdet till Tyskland har man numera att tillgå den förträffligt uppställda och sakkunnigt illustrerade ordboken av Mensing, Schleswig-holsteinisches Wörterbuch. Även Blöndals Islandsk-dansk Ordbog är rik på sakuppgifter och innehåller några få men goda bilder. Arbetar man på nord-skandinaviskt område, bör man ta del av Konrad Niensens Lappisk ordbok.

Av något äldre bildlösa ordböcker skulle jag särskilt vilja framhålla engelsmännens kronologiskt mönstergillt uppställda New English Dictionary. Motsvarande tyska verk, Grimms Wörterbuch, är mindre givande. Däremot har jag ofta funnit, att J. Chr. Adelungs Wörterbuch der hochdeutschen Mundart, Wien 1811 f., innehåller ett påfallande rikt sakmaterial.

Avslutningsvis må till slut endast bringas i åtanke Hoops Reallexikon der germanischen Altertumskunde och Schraders Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde (2. uppl.), det sistnämnda arbetet för sin tid förebildligt illustrerat.

Wörterbücher als ethnologische Quellen.

Mit Ausgangspunkt von dem nun fertig gemachten "Gotländsk ordbok" von Herbert Gustavsson gibt der Verfasser eine Übersicht über andere ähnliche Wörterbücher und hebt ihre Bedeutung für die ethnologische Forschung hervor.

Peregrinustraditionerna — ett gemmäle och ett svar

Av *J. Ejdestam* och *K. Vilkuna*

Kustaa Vilkuna har i sin artikel "Bind dina hundar" (Rig 1947) under föregivande av citering (med sidohänvisning till det "citerade" arbetet) tillskrivit mig ett uttalande, för vilket jag står helt främmande. Han skriver (s. 158): "Det är måhända lämpligast, att först, utgående från det ryska materialet, granska Ejdestams påstående, att sammanställningar hundar-vargar med Sit Göran icke är 'utmärkande just för Ryssland' (s. 138)." — Jag har varken på s. 138 i det åsyftade arbetet eller annorstädes yttrat något dylikt.

Vilkuna tror att Peregrinustraditionerna ha inkommit till vårt land med till Värmland under 1600-talet invandrade finnar. Denna åsikt grundar han på den oriktiga föreställningen att ifrågavarande traditioner utgöra en speciellt värmländsk företeelse: "sagda värmländska sed" (s. 165). I själva verket är denna "värmländska" sed känd från landskapen Uppland, Västmanland, Dalarna, Närke, Värmland och Dalsland samt i Västergötland ända ned till sydgränsen. Härmed är grunden till Vilkunas uppfattning undanryckt. Av primärmaterialet framgår dessutom att Peregrinustraditionerna längre tillbaka ha haft en ännu större utbredning än vad som i vår tid genom faktiska belägg har kunnat påvisas. De befunno sig vid 1800-talets mitt i utdöende i flera landskap.

För övrigt har Vilkuna icke tagit hänsyn till följande omständigheter:

1) att det är högst otroligt att det finska Georgsropet av svenskarna i Värmland översatts till "Peregrinus, bind dina hundar" och flyttats från den 23 april, vid vilken dag finnarna alltså höllo fast, till den 16 maj.

2) att det inte finns ett enda exempel på att en *folksed* har spritts från Värmland till sydligaste Västergötland. — Folksedens spridningsvägar hade i detta område andra riktningar.

3) att det ej heller finns ett enda exempel på att en folksed har spritts från Värmland till Uppland. — Även i detta område hade folksedens spridningsvägar andra riktningar.

4) att det inte finns ett enda exempel på att en av finnarna i Värmland utövad sed har vunnit någon avsevärd spridning bland svenskarna. De sociala skillnaderna mellan dessa folkgrupper lade hinder i vägen för en sådan utveckling. Vilkuna förnekar de sociala faktorernas betydelse för folksedernas spridning: "om en sed är tilltalande, frågar man ej efter, av vem den lånas" (s. 166). Detta konstaterande (!) — d. v. s. att det inte skulle kunna ligga en social aspekt i begreppet "tilltalande" — vore utan tvivel en upptäckt av stor betydelse för den sociologiska forskningen, om det vore riktigt.

Peregrinustraditionerna skulle, om Vilkunas mening icke vore felaktig, således ha en mer än sällsam kedja av tillfälligheter och undantag att tacka för sin förekomst i vårt land.

Den av Vilkuna efter Karin Danver övertagna "finnteorien" är givetvis oriktig och orimlig; den bygger på förutsättningar, som icke existera. Allt tyder i stället på att Sverige och Finland ha utgjort ett gammalt, gemensamt utbredningsområde för Georgs-Peregrinustraditionerna (Georg i Finland, Peregrinus i Sverige). Det finns flera exempel på ett dylikt förhållande. Kristihimmelsfärdeldarna äro belagda i Sverige och Finland; den sydsvenska veckoräkningen har en motsvarighet i Östfinland o. s. v. Männe Vilkuna tror att även dessa företeelser ha inkommit till Sverige med de hit invandrade finnarna?

J. Ejdestam.

Jag observerar, att det av mig framlagda materialet och min bevisföring på intet sätt förmått påverka dr J. Ejdestams tidigare inställning. Ovan anförda argument har han redan tidigare publicerat; de kunna därför givetvis ej få mig att ändra uppfattning, eftersom min uppsats i R^{ig} föranletts just av dem.

Ifall den finska Göran-(Jyrki-)traditionen i samband med ropet "bind dina hundar" kunde påvisas vara västlig, vore undertecknad den förste att biträda den uppfattningen. Likväl tala fakta och framför allt filologiska detaljer i annan riktning. Kunde man dessutom påvisa att Peregrinus av gammalt vore en folklig märkesdag och ej så ung som Sigfrid Svensson bindande bevisat, hade jag ej haft någon anledning att framhålla huru som det finska materialet stöder Karin Danvers teori och gör Ejdestams djärva konstruktion ohållbar.

Ifall Ejdestam ej tidigare känner nå-

got exempel på lån av sedvänjor i denna riktning, är detta alltså en primör. Forskningen är ännu ej på långt när så långt hunnen, att den noggrant skulle känna folksedernas alla spridningsvägar. Men forskningen fortskrider. I Finland har man kunnat konstatera huru många seder som inkommit västerifrån och framförallt just från svenskt område. Men vi äro ej så skevögda, att vi skulle påstå, att ej sedvänjorna haft även andra införselvägar. Detsamma torde mutatis mutandis gälla även Sverige. — Varje sedvänja bör utforskas in casu; då det enkla folket anammat en ny sedvänja har det ej alltid vetat att följa ett bestämt, av kammarlärd godkänt system, utan varje sedvänja får sin egen historia. Huru sedvänjor och ornament spridas, bestäms av deras affektionsförmåga; för vardagslivets olika företeelser äro deras praktiska användbarhet bestämmande.

Vad särskilt skogsfinnarna ankommer, hava de ej alltid varit sådana föraktade skogshundar, som den senare svenska traditionen ända till Ejdestam gör dem till. Ännu i början och medlet av 1600-talet voro de veterligen förmögna och funno sig väl tillrätta samt hade på konungens befallning flyttat in i landet. Skillnaden i socialt hänseende mellan dem och de svenska bönderna behöver alltså ej hava varit särskilt stor. Först i medlet av 1600-talet och vid seklets slut började trakaserierna mot finnarna. Då brottsligförklarade svedjebrännare massvis fängslades och deras gårdar brändes, sjönk givetvis deras sociala anseende. — Må det ännu påpekas, att den finska bosättningen inte begränsades enbart till Värmland; den sträckte sig i söder till Närke och Sörmland och i mindre utsträckning även till Västergötland. Man vet, att skogsfin-

nar bott i åtminstone sju av de svenska landskapen och i bortåt 200 svenska kyrksöcknar. Det vore märkvärdigt om de alla försvunnit, utan att lämna minsta spår i sina svenska grannars sedvänjor.

Och vad ytterligare märkesdagarna beträffar, bör det ihågkommas, att till de svenska museerna inkommit förvånande många kalenderstavar, som följt helgonkalendern för Åbo stift, vilken gällde endast i Finland. Dessa stavar härstamma ej enbart från Värmland, utan från ett mycket vidare område i Sverige, och

knappast heller enbart från skogsfinnar. Förrän den slutliga domen fälles över skogsfinnarna såsom en utesluten källa till någon i Sverige förekommande årssed, borde även dessa kalenderstavar, deras utbredning och vem som eventuellt begagnat dem bliva föremål för en detaljerad forskning. Och därefter vore — ifall ej det av mig redan framlagda materialet räcker till — ifrågavarande "finnteori" ej längre "oriktig och orimlig".

Kustaa Vilkuna.

Les traditions de St. Pérégrinus — une réplique et une réponse

Dans Rig 1948:4 Mr K. Vilkuna a publié un article "Attache tes chiens!", où il traite l'usage d'allumer des feux au milieu de la forêt au jour de St Pérégrinus pour chasser les loups avant que les vaches fussent menées au pâturage. En même temps on criait généralement "Pérégrinus, attache tes chiens!". Vilkuna maintient, que cet usage est d'origine finnoise et a été introduit en Suède par les Finlandais immigrés. Ejdestam est d'opinion différente et maintient entre autres choses, qu'à cause des différences

sociaux entre les Finlandais et les Suédois il est impossible, que des coutumes populaires se sont disséminées des Finlandais aux Suédois. À cela Vilkuna répond maintenant, que tous les faits, entre autres les faits philologiques, portent à croire, que sa théorie est juste. Quant aux différences sociales entre les Finlandais immigrés et les Suédois elles n'existaient pas dans les anciens temps, lorsque les Finlandais étaient égaux à ses voisins suédois du point de vue de leur situation financière.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

INGVAR ANDERSSON: *Skånes historia till Saxo och Skånelagen*. Norstedts, Stockholm 1947. 427 s., ill. Häft. kr 16:—.

I förordet till första delen av "Skånes historia" säger Ingvar Andersson, att vad han velat berätta inte enbart är vad som hänt med Skånes land och folk från den första bebyggelsen och fram till nutiden, utan också hur forskningen gjort berättandet möjligt. En liknande strävan skymtade i samme författares "Sveriges historia" men har kunnat fullföljas på ett helt annat sätt nu, när han fått tillfälle att behandla Skånes historia inom en så mycket vidare ram, att tiden fram till början av 1200-talet kunnat ägnas ungefär samma utrymme, som förut hela landets öden intill våra dagar.

Det är på sätt och vis endast skenbart, som Ingvar Andersson nu vänt sig från ett större ämne till ett mindre. Detta beror både på nyssnämnda dubbla syfte med "Skånes historia" och på att skånsk historia under äldre tider i så många avseenden är nordisk och nordeuropeisk.

Den nu utkomna första delen är i ungefär lika stor utsträckning ägnad åt forntiden som medeltiden t. o. m. Andreas Sunesens tid. Vad forntiden beträffar, fäster man sig tacksamt vid författarens försök att utläsa sammanhangen i källornas ganska fragmentariska upplysningar om Skånes järnålder, som i jämförbara verk ofta behandlats styvmoderligt. Medeltidsskildringen domineras, som sig bör, av de stora ärkebiskoparnas fascinerande, men olikartade personligheter. Här är det resultaten av Lauritz Weibulls undersökningar, som mer än annat bildar grunden. I vilken utsträckning "Skånes historia" bygger

på mångas forskning försummar Ingvar Andersson intet tillfälle att framhäva. Textutdrag — ofta utomordentligt väl valda — spelar en stor roll. Att citationstecknen användes så flitigt beror delvis uppenbarligen på författarens strävan att klart markera sitt beroende av föregångare.

Författarens medvetet personligt präglade urval bland de olika försöken att tolka källmaterialet måste naturligtvis medföra, att den som också sökt bilda sig en uppfattning om något av de berörda problemen, kommer att träffa på omdömen och avvägningar, som han själv skulle vilja göra på ett annat sätt. Men just denna kontakt med hur det egna materialet ter sig för en historiker av Ingvar Anderssons läggning gör boken till nyttig läsning för t. ex. arkeologer eller konsthistoriker. — De litteraturöversikter, vilka på samma sätt som i "Sveriges historia" avslutar varje kapitel, utgör tillsammans en välkommen resonerande bibliografi till Skånes och ofta även Nordens äldre historia.

Det har sitt intresse att jämföra "Skånes historia" med två tidigare utkomna översiktliga arbeten, som behandlar ungefär samma tidrymd och som båda varit av stor betydelse för Ingvar Andersson: Erik Arups "Danmarks Historie" I, och Sture Bolins "Skånelands historia". Dessa tre verk har en viktig gemensam nämnare. Deras inställning till materialet är densamma: inga traditionsbundna konstlade gränser mellan "historia" och "kulturhistoria" får undanskymma betydelsen av *alla* slags källor, de må vara skriftliga eller icke. Bolins "skildringar från tiden före försvenskningen" har formella likheter med Ingvar Anderssons korta kapitel — även med avseende på de avslutande litteraturöversiktterna. Skillnaden yttrar sig bland annat i

Ingvar Anderssons genomförda försök att med bibehållen saklighet foga fakta samman till en helhetsbild, medan Bolin stundom hellre låter behandlingen av ett problem sluta med ett frågetecken. Likväl framträder reservationerna och frågetecknen hos Ingvar Andersson ojämförligt mycket tydligare än i Arups ofta tvärsäkra, livfulla framställning — vilken å andra sidan säkerligen verkat befruktande även på "Skånes historia". I ett viktigt avseende saknas emellertid beröringspunkter mellan Arup och Ingvar Andersson nästan helt: åskådliggörande anakronismer hos den förre har hos den senare ofta ersatts av intensivt inträngande i mänskligt tankeliv under de tider, som han berättar om.

Huruvida "Skånes historia" skall betecknas som lättläst, är en fråga om vad man vill jämföra den med. En skildring, som uttryckligen utarbetats "under kontakt med första-handsmaterialet: fornynd och publicerade grävningsberättelser, krönikor och diplom", får med nödvändighet en viss tyngd. Det är ett av bokens mest påfallande drag, att författaren trots detta kunnat göra de korta kapitlen med sina skickligt karakteriserande överskrifter så fängslande och lättillgängliga.

Författaren antyder bl. a., att han velat "göra hembygdens historia tillgänglig för alla skåningar, med början för dem som gå i skolan". Härtill är att säga, att begränsningen till skåningar är onödig och att vi nog litet var går i den skola, där man har stor nytta och glädje av Ingvar Anderssons mästerliga vägledning genom Skånes historia.

Carl-Axel Moberg.

Monumenta Historica Cuprimontana Medii Aevi (Medeltida urkunder rörande Stora Kopparberget). På uppdrag av Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag utgivna av ELIAS WESSÉN. Stockholm 1947. 113 s. Pris kr 190:—.

Som var att vänta har Bergslagens jubileumsår även medfört en publikationsverksamhet av stora mått. Störst, även till formatet, är den volym i jättefolio "Monumenta Historica Cuprimontana Medii Aevi" (Medeltida

urkunder rörande Stora Kopparberget), där de äldsta skrivna dokumenten rörande Kopparberget avtryckts, reproducerats och nykommenterats. Utgivningen har handhåfts av en av de aderton i Svenska akademien, professorerna Elias Wessén. Förutom av honom har redaktionen bestått av riksarkivarier Bertil Boëthius och fil. dr Alvar Silow.

Bertil Boëthius omnämner i inledningen den romantiserande tradition, som med utgångspunkt från rudbeckianismen ansåg sig kunna fastslå, att Kopparberget bearbetats så långt tillbaka i tiden, att själve kung Salomo där låtit hämta kopparen till sitt tempel i Jerusalem. Snabbt återvänder dock förf. till verklighetens fasta mark och dementerar till en början den populära uppfattningen, att Stora Kopparbergs Bergslag skulle vara världens äldsta bolag, något som väl flertalet besökare av Falu gruva hittills tagit för kontant. Som så ofta visar sig verkligheten vara betydligt intressantare än dikten. De skrivna dokumenten peka hän mot 1200-talets mitt, och det är vackert så. Men — och här framstår det epokbildande i den moderna uppfattningen av Kopparbergets ålder — pollenundersökningar vid Falu gruva, utförda på 1930-talet och alltjämt föremål för bearbetning, ha tillåtit den hypotesen, att brytningen av kopparmalmen troligen börjat ett par århundraden tidigare. Det är nämligen troligt, "att den kopparsmältningssmetod, som var karakteristisk för Kopparberget, utvecklats ur allmogens primitiva järnhantering. Man räknar därför med att den rika kopparfyndigheten långt före de bevarade skriftliga dokumentens vittnesbörd utnyttjats av de kringliggande bygderna. Det har säkerligen endast varit fråga om en primitiv allmogemässigt drift som liksom den tidigare järnframställningen inordnat sig i kretsen av bondens årliga sysslor".

Vårt lands "europisering" under tidig medeltid sker under intryck av den tyska hansans växande inflytande utmed södra Östersjökusten, sedan Lybeck på 1100-talet tillkommit, och de tyska köpmännen därifrån lyckats bygga upp sin omspannande handelsorganisation. De styrande i landet hälsa främlingarna välkomna och tillgodogöra sig resultaten av deras nydaningar särskilt på det tekniskt-ekonomiska området. Med hänvisning till vad de svenska

landskapslagarna omvittna beträffande skilda menigheters arbete att lägga landet under sig, framhåller förf. betydelsen av den utifrån kommande företagsamheten, som slutligen skulle spränga de enskilda bygdelagens ursprungliga herravälde över naturtillgångarna. Den svenska kungamakten visar tidigt intresse härför. Sättet att medelst regalrätt göra anspråken gällande på berg, skog och vatten är från början en importerad åskådning, som står i motsatsförhållande till rättspraxis i landskapslagarna. "Där ny och frisk företagsamhet krävde utrymme, måste bygdemenigheternas makt över naturtillgångarna brytas."

När kronan sedermera tillade sig rätten till inkomst av naturtillgångarna skedde även detta under återopande av regalet. Järnbergslagens skyldighet att lämna tionde svarade vid Kopparberget mot både tionde av malmen och en avgift för den färdiga kopparen — "avraden". Att märka är, att kopparen, som idag betingar ett pris av ca 1:50 kr per kg, ännu under 1600-talet värderades till ca 25 kr per kg.

Uppbördens av avraden spelade stor roll för kungamaktens engagemang i olika storpolitiska företag. Kopparen var en åtrådd och lätthanterlig vara, och pantförsträckning av rätten till uppbörd vid Kopparberget blev därigenom en ofta anlita utväg, när kronan behövde låna upp större penningssummor. När under den senare delen av 1300-talet dylik pantförsträckning i oroväckande grad kommit att minska kungamaktens intäkter av Kopparberget, skedde 1396 genom drottning Margareta en reduktion, varigenom kronans rätt till hela Kopparberget fastställdes. Endast biskopen i Västerås tilläts därefter att inneha en jämförelsevis obetydlig del av "berget" vid sidan av kungamaktens representanter. Redan under den kraftmätning mellan världsligt och andligt som här ägde rum, är rätten att få bedriva kopparhantering strängt bunden till ägande av hytta. "För den enskilde metallproducenten måste hyttan ha framstått som det centrala i företaget." Man räknade hyttornas kapacitet i par "bälgar" ungefär som vi numera tala om hästkrafter och inlade däri ursprungligen även rätten till en hel lott, då det gällde malmbrytningen och kopparmalmens fördelning på de olika lagen. Benämningen

par blev småningom beteckning för gruvdel och brytningslag, sedan det direkta sambandet med hyttan upphört.

Från Kopparberget och dess industriellt organiserade bearbetning härleder sig ytterst den i Dalarnas historia så utomordentligt betydelsefulla befolkningsdifferentieringen i bergsmän eller "mästermän", som de äldst benämnas i urkunderna med ett från lågtyskan hämtat ord, och den övriga allmogen, de egentliga dalkarlarna. Kanske saknar man här i framställningen ett starkare framhållande av de konsekvenser som därav blivit följden och som under tidernas lopp många gånger visat sin återverkan i det inbördes förhållandet mellan dalkarlar och bergsmän, mellan Siljans-Dalarna och Dala-Bergslagen. Det är här fråga om en så att säga naturlig motsättning, vilken under århundraden utnyttjats — med större eller mindre talang — av både riksstyrelse och enskilda frihetshjältar.

Bertil Boëthius' uppsats framstår såsom det omsorgsfulla destillat av historisk kunskap och fin, livslång inlevelse i Dalarnas kulturhistoria, som man väntat sig. Det är på en gång värmande och eggande att taga del av hans upphöjda framställningskonst. Slutfacit blir följande: "Bergets stora ekonomiska betydelse, bygdens burgenhet, de ledande bergsmännens rikedomar och gruvdriftens hasard gjorde Kopparberget till ett politiskt makt- och oroscentrum. Dess roll i unionstidens strider vitsordas av varje historisk skildring. Redan vad som här meddelats om driftens storleksordning visar dock, att berget ensamt ej kan ha uppburit Dalarnas "storhetstid". Först när det övre Dalalaget med sin talrika, vid "utvandringar" vanda befolkning kom med, skapades det kraftuppbåd, som så djupt ingripit i vår historia genom nationella insatser och social oro. I denna samverkan mellan bergslag och bondebygd har en stor insats gjorts av de myndiga Kopparbergsmännen, dalkarlarnas "matfäder".

Urkundssamlingen innefattar de nio huvudakterna i "bergets" medeltidshistoria från biskop Peters i Västerås bytesbrev 1288 till kung Hans' privilegier 1499. Dessutom har medtagits texten till riksföreståndaren Sten Sture d. y:s stadsfästelsebrev 1512, förlorat i original men återgivet efter avskrifter i Väs-

terås läroverksbibliotek, Gustav Vasas stadsfästelsebrev 1525 samt stadgan för S:t Örjens gille vid Kopparberget efter handskriften från slutet av 1400-talet, nu i Kungl. biblioteket, Stockholm. Typografiskt sett står volymen på höjden av vad nutida svenskt boktryck kan prestera.

Av de ytterst märkliga urkunderna förvaras av ålder sju i Falun och övriga fem — varav tre endast äro kända i avskrift efter numera förlorade original — i Stockholm och Västerås. Äldst i samlingen är det bekanta bytesbrevet från 1288, där biskop Peter i Västerås meddelar om återgång "till oss och vår kyrka" av tidigare till systersonen Nicolaus Christinsson överlämnad åttendedel i Kopparberget. Denna hade biskopen lämnat som säkerhet för lån. Av brevet framgår bl. a. att Kopparberget eller Tiskasjöberg vid denna tid ansågs ligga inom Torsångs socken, moderförsamling till flera av de sedermera uppkomna bergslagssocknarna vid sjön Rann och i vår tid dömd att upphöra såsom självständig kommun. Man har tidigare inte tillbörligt beaktat bytesbrevets för sin tid representativa art, som framgår bl. a. av sigilleringen. Förutom av kung Magnus Ladulås var det nämligen ursprungligen försett med sex svenska biskopars sigill. Det stora majestätssigillet med Magnus Erikssons bild var förkommet år 1692 men fanns i varje fall i behåll på urkunden ännu på 1620-talet. Bytestransaktionen gällande åttendedelen av Kopparberget har sålunda 1288 framstått såsom något av en Staats- und Hauptaktion.

Konung Magnus Erikssons pergamentbrev 1347 — den till formatet största av alla handlingarna — inleder i hel skala privilegierna. Dessa kan man även studera i deras inbördes sammanhang, bokstavligen menat, på en färgplansch, där samtliga akter återgivits i förminskad skala. Det vill synas som om de kungliga bekräftelserna ursprungligen lagts på varandra i tur som de tillkommit och direkt vidfästats 1347 års brev. De gulbruna pergamenten med sina röda vaxsigill ge ifrån sig en sällsam århundradenas glans. Men hela det på så sätt uppkomna privilegiegarnityret kan också liknas vid en hop spelkort, lagda i hög framför åskådaren. Som historisk verklighet har spelet varit realistiskt nog med varje be-

kräftelse av det ursprungliga dokumentet erinrande om regeln att sist utlagda kort gäller.

Det i egentligaste mening "ursprungliga" privilegiet för Kopparberget saknas emellertid nu liksom 1347. Tillkomsten av Magnus Erikssons brev sagda år står direkt i samband med förlusten av ännu äldre urkunder. Brevet adresserar sig till mästermännen och all allmoge på Kopparberget och i ingressen omtalas, att det tillkommit "fördenskull att edra privilegier och gamla brev, som I haden fått av våra förfäder, då vi nu voro hos eder och sporde cfter dem, hade förkommit för eder genom de mäns vanvård, som skulle hava dem i förvar". Den historiska forskningen av idag ställer de i 1347 års privilegium omnämnda äldre urkunderna rörande Kopparberget i samband med Magnus Ladulås och dennes på mångahanda sätt dokumenterade omsorger om det svenska näringslivet, särskilt bergsbruket. I prof. Wesséns ingående och klargörande textkommentar konstateras att privilegiebrevet 1347 "är ett av våra äldsta, i original bevarade kungabrev på svenskt språk. Det är synnerligen omsorgsfullt skrivet, med en jämn och vacker handstil och med en noggrann beräkning av utrymmet på det stora pergamentsbladet. Det ger ett utmärkt prov på äldre gotiskt bokpränt, med för en urkund ovanligt stora bokstäver, och ansluter sig närmast till 1300-talets laghandskrifter". Beträffande innehållet med dess för kopparutvinningen detaljerade bestämmelser föreligger en hel litteratur. Man fäster sig i brevet vid den tydligt dekreterade skillnaden mellan bergsmän och allmogen. De förra voro ägare till hyttor och ägde bergverksandelar. De hade också rätt att bära vapen, något som var strängt förbjudet för allmogen. Representanter för sistnämnda arbetskategori fick på sin höjd vara försedd med matkniv.

Vad som till innehållets klarhet och språkets fasthet åstadkommits genom den nya översättningen står klart vid jämförelse med tidigare försök, t. ex. Tom Söderbergs i hans avhandling 1932 om "Stora Kopparberget under Medeltiden och Gustav Vasa". Privilegiebrevet 1347, skrivet och givet på Husby kungsgård lördagen den 17 febr., gav närmast anledning till högtidlighållandet av Bergslagens 600-årsjubileum år 1947.

Samtliga urkunder äro förutom i ordalydelse efter originaltexten återgivna i nusvensk tolkning, vilken även översatts till engelska. En utförlig kommentar till sigillan upprättad av riksheraldikern Harald Fleetwood avslutar verket, som tryckts hos Esselte i Stockholm. Med denna ytterst intressanta och på samma gång ståtliga volym har Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag under jubileumsåret sörgt för att dess dyrbaraste historiska dokument på ett förebildligt sätt blivit vetenskapligt kodifierade och överlämnade åt eftervärlden.

Svante Svärdström.

Skyllberg 1346 • 1646 • 1876. Minneskrift på uppdrag av Styrelsen för Skyllbergs Bruks Aktiebolag utarbetad av BERTIL WALDÉN. Första delen: Tiden intill 1775. Stockholm 1947. 326 s., ill.

De egendomligt likformade årtalen i boktiteln syftar på den äldsta kända urkunden rörande ett järnverk vid Skyllberg, brukets anläggning samt tillkomsten av det nuvarande bruksbolaget. I Waldéns välförfarna händer har uppgiften lagts att forma det stycke historia, som knutits till denna bergslagsbygd och som inramas av de angivna milstolparna i tiden. Många problem har därvid rest sig i hans väg och framställningen har ofta fått frågeställningen: vad avses med...?, vad veta vi om...? För läsaren står dessa frågetecken som plötsliga mene tekel, han hejdar sig och stimuleras till nya krafttag i läsningen. För författaren har de utgjort med omsorg rekognoserade steg i framställningen, där även han stannar och väl ser sig omkring, innan han sätter ned foten i sin fortskridande berättelse.

Den äldsta urkunden rörande bergshantering i dessa trakter av Närke är från 1328 och kan uppletas i en arvs-kifteshandling efter den heliga Birgittas fader, lagman Birger. Där omtalas en hytta i "silua swin". Redan här reser sig ett frågetecken, vad är denna skog, som kallas Svin? Waldén antar att det är Tylöskog — vad betyder detta egendomliga, ej i trakten brukade namn? — och påvisar att medeltida bergsbruk förekommit här. Garpa,

Västerby och Ämme gruvor har bearbetats. Carl Sahlén visade att stålmalms brutits i Västerby och att dessa gruvor utgör det gamla Stålberget, vars ryktbarhet var tillräckligt stort att namnet upptogs bland det fåtal märkligare orter, som förekommer i den mot 1300-talets slut skrivna *Itinéraire de Bruge*. En annan medeltida benämning, som synes höra till denna bygd, är Östra Berget, som Waldén i likhet med Tham och Thunberg förlägger till Lerbäckes bergslag. Allt detta är emellertid namn och antaganden, i själva verket vet man så gott som ingenting om den medeltida järn- och stålproduktionen i dessa trakter.

Av den tidigare blomstring, som sålunda får antagas ha kännetecknat Stålberget, märkes föga under den äldre vasatiden, då bergslaget kallas Hammarsberg. Stålbergsmännens näringsfång var i utdöende och ersattes med ett bondekladdande, som bringade tillverkningen i vanrykte. Man kan tänka sig Gustav Vasas vrede över bönderna, som smidde "ont, rött järn". Någon förnyad blomstring torde konungen ej ha kunnat åstadkomma och från hans dagar fram till 1630-talet, då Lerbäckes bergslag åter växer upp, är ett par mansåldrar "vilostånd". Ur etnologisk synpunkt är denna industriens vinterdvala av betydelse, ty då spirar ur den medeltida hanteringens grund fram ett folkligt manufaktursmide, som i seg traditionsbundenhet håller sig levande så gott som in i våra dagar.

Lerbäckes bergslag räknar begynnelsen av sin organisation från 1637, men redan tidigare hade sockenborna i realiteten kommit i åtnjutande av bergsmansprivilegierna. Den som framför andra tillskyndat detta bergslags snabba utveckling är guvernören i Bergsamtet landshövdingen Carl Bonde. Han lyckades intressera en hel rad av finansmän att investera kapital i södra Närkes bergslag, varigenom denna förvandlades till ett blomstrandindustri-distrikt. Bland företagare av stora mått, som nu dyker upp, är Louis De Geer, Anders Boij, Anders Nilsson, Abraham Wederhusen, Louis Fineman, Adriaen Trip, Jean Quintin m. fl., de flesta representanter för den flamländskt-holländska finansartistokrati, vars hjälp landet sökt och erhållit under den långa krigstiden.

En stor del av Waldéns primärundersökningar har gällt denna tidiga period av land-

skapets egentliga brukshistoria. I det väldiga material, som det gällit att sovra, har han med stor klarhet utkristalliserat det delvis dramatiska händelseförloppet. På 1640-talet konsolideras två bärkraftiga storföretag: ett västligt, känt som Boijska verken eller Laxåverken, och ett östligt, det De Besche-De Geerska. I det förra är borgmästaren i Stockholm Anders Boij, död 1668, och därefter sonen Anton verksamma. Vid 1600-talets slut räknade detta 6 masugnar och 9 hamrar med en årsproduktion av 5.000 skeppund stångjärn. Efter Anton Boijs död 1710 blåste detta komplex över ända i stormarna under det nordiska kriget. — Kombinationen De Besche-De Geer hade redan lagt grunden till den svenska järnmanufakturens storföretag — Österby, Leufsta, Gimo osv. — då De Geer inköpte Finspång och Godegård samt egendomar i Hammars och Lerbäckas bergslag och därmed fick fast fot i det gamla Svinskogen-Stålberget-Östra berget. Även detta komplex splittrades i början av det följande århundradet, då det fördelades på två under Godegård och Skyllberg. På 1770-talet försåldes båda. Familjen De Geer hade spelat ut sin roll. I stället följer nya, betydande brukssläkter — Grill och Burenstam.

Finansmännens framfart återspeglas emellertid icke blott i köp av egendomar, upprättande av hamrar och produktion av stångjärn. Två andra parter trängs med dem i bergslaget — bergsallmogen och kronan. Herrskaperna lägger beslag på de rikaste malmstrecken och "utestänga alldeles de fattige bergsmän" är melodin i allmogens ständiga suppliker. Industrialiseringen går ut över gemene mans rätt. Kronan å sin sida hade att tillvarataga sina intressen och framförallt reglera nyttjandet av de alltmera uthuggna och svedjade skogarna.

Waldén lämnar i detta sammanhang en givande översikt i kapitlet om Skogen och klarlägger betydelsen av bergsmansfriheten, gruv- och hyttlagens organisation, kolproduktionen m. m., allt nyttigt och värdefullt för kulturhistorikern. Mera detaljerade och lokalt inriktade följer så beskrivningarna av gruvor, bergsmanshyttor och bruk. Han har då kommit fram till det egentliga ämnet för sin framställning, det De Geerska Skyllberg, men man

måste vara författaren och bruksledningen tacksamma för denna fylliga bild av ett svenskt industriföretags ekonomiska och tekniska bakgrund.

Man läser med stort nöje och behållning skildringen av Skyllbergs bruks framväxt. Icke minst kapitlet om brukets egentliga grundare, Louis Fineman. Redan familjeförhållandena, som förf. med vällust dröjt vid, ger en inblick i de inflyttade släkternas tätt sammanflätade rottrådar. Fineman var sålunda släkttill-släkten med Louis De Geer och kallar honom i brev "très honoré oncle et patron". Genom sina mer eller mindre nära släktingar hade de främmande storföretagarna möjlighet att med mindre risk förvalta sina vidsträckta domäner än om de lämnats i händerna på svenskar, som t. o. m. ofta ej förstod deras språk. Om De Geer verkligen haft denna nytta av Fineman är tivelaktigt. Sannolikt lyckades denne ej klara av sin skuld till onkeln innan han skuddade stoftet av sina fötter som en efterspanad gåldenär och gjorde en "retirade" till Kurland. Han efterföljdes vid Skyllberg av Adriaen Trip, tillhörande en i Hollands ekonomiska historia frejdad släkt, liksom De Geer härstammande från Liège. Trip var gift med Louis De Geers dotter Adriana. Han efterträddes snart av De Geers femte son, den levnadslustige Jean, en spelare och goddagspilt, som råkade på obestånd under reduktionen. Det blev i stället hans maka Sara, född Hovius och dotter till en fattig och okänd målare i Amsterdam, som kom att rida för rusthållet. Hon upplöste 1704 det stora De Geerska brukskomplexet genom att fränsälja Godegård och Mariedam till sonen Jean.

Dessa kapitel om det unga Skyllberg är rikt på tidshistoriskt intressanta detaljer och vid genomläsningen kommer man många gånger att tänka på Hjalmar Bergmans bergslagsromaner. Madame Saras testamente av 1706 rekommenderas till genomläsning.

Jag vill icke sluta denna anmälan av en förnämlig brukshistorik i ett nu klassiskt vordet Anders Bellow-utförande vad det typografiska angår utan att omnämna *Anders Ny-mans* kapitel om Allmogesmidet, som med rik historisk dokumentering ger en inträngande skildring av detta intressanta näringsfång.

Sven T. Kjellberg.

TORSTEN MÅRTENSSON: *Gamla Dragarelaget i Hälsingborg*. Hälsingborg 1946. 50 s. text jämte planschside. (Ingår även i Kring Kärnan 1946.)

Föreningen Gamla Dragarelaget förklarar i ett i mars 1947 daterat förord att deras tvåhundraårshistorik tillkommit bl. a. för att berika vår kunskap om äldre tiders förhållanden på drageriets område. Ur denna synpunkt bör alltså lagets historiker och hans framställning bedömas.

Först behandlar Torsten Mårtensson lagets tillkomst, som skedde 1735. Alltsedan dess har en och samma linje följts från en ringa början till en mångsidig modern verksamhet. Laget är nu icke blott stadens äldsta drageriinrättning utan också det utan gensägelse äldsta företaget i Hälsingborg. När skråväsendet upphävdes för hundra år sedan, stannade i Hälsingborg två skråorganisationer kvar helt oberörda, färjemanslaget och dragarelaget. De båda arbetade i intimt samarbete och en och samma kraft bestämde deras utveckling, nämligen ångbåtarna. Men för färjemännen voro dessa konkurrenter, som snart bragte deras lag till upplösning. För dragarna betydde de en vidgad rörelse som växte i takt med stadens.

Dragare äro kända i staden sedan gammalt, men deras organisation tillkom först som följd av den äldsta kända arbetskonflikten i staden. Denna utgick från färjemännen, stadens största skråämbete, som hade ensamrätt att frakta resande och gods till och från Danmark samt till och från fartyg som ankrade på redan. Före hamnanläggningen hade staden en 200 m lång brygga, från vilken de resande, deras bagage och åkdon direkt kunde tas ombord på färjemännens farkoster. År 1735 hade bryggan blivit så hårt sjöskadad, att färjemännen måste gå i vattnet och bära koffertar och resande. Härför fordrade de betalning över taxan. När saken drogs för magistraten och denna ville göra en taxa för detta färjemännens dragararbete, vägrade färjemännen helt enkelt att utföra detta och kunde enligt sina privilegier icke tvingas därtill. Magistraten tillkallade nu den 1 sept. 1735 åtta man, villiga att åtaga sig dragarearbetet till och från färjebåtarna, bestämde deras taxa

och tillförsäkrade dem ensamrätt på detta arbete. Praktiskt taget var ett dragarelag därmed bildat. Fastän egentlig organisation saknades, fungerade dragarna genom sitt privilegium på samma sätt som ett skråämbete. Och ändå saknade de en oundgänglig förutsättning för att tillhöra ett hantverksämbete, de hade icke burskap som borgare med ty åtföljande skatteplikt. Och de blevo heller aldrig upptagna i borgerskapet.

Men denna egendomliga mellanställning blev föremål för mycken diskussion mellan borgerskapet och magistraten, vilken senare förklarade det hela som ett rent provisorium — nu 212-årigt! Under betänkligheter och diverse motstånd måste dragarna åtaga sig flera nya uppdrag i stadens tjänst och blevo efter hand ringare, nattvaktare och nära nog stadens poliskår. De kallas år 1810 "stads- och brandvaktkarlarna här i staden, som tillika äro dragare".

Som stadstjänstemän begärde dragarna att bli "bragta under ett skrå", och magistraten utfärdade 1763 ett slags skråordning, som dock så betydligt skiljer sig från alla skråordningar, att den närmast är en arbetsinstruktion. Alla skråämbetenas former äro uteslutna. Dragarna skulle blott välja en "förman" och vid behov kunna hålla sammanträden, varvid stads-vaktmästaren skulle föra en minnesbok. Magistraten använder inte ens ordet "dragarelag".

Privilegierna gävo emellertid dragarna en ställning som en verklig skråorganisation, fastän vid sidan av allmänna skråordningen, och själva ordnade de för sig med ålderman, bisittare och ämbetslåda, och de försågo sig också själva med kompletterande stadgar. De kallade sig "lovlige dragarelaget" t. o. m. långt efter det att skråväsendet upphört och ämbetena förlorat sin lovlighet. Och dragarelagets ämbetslåda var den som längst fungerade på gammalt sätt, helt enkelt ända till år 1909.

Utvecklingen under 1800-talet berör intressanta sidor av det moderna stadssamhällets successiva framväxt, sedd från denna stadstjänaregrupps synpunkt. Först när en fast poliskår 1886 trädde i funktion löstes dragarna från sin påtvungna och långvariga syssla som stadsvaktkarlar och kunde ägna sig åt dragarerörelsen såsom en fri och oberoende orga-

nisation i direkt affärsmässig förbindelse med handels- och näringslivet. Denna utveckling förde år 1913 med sig den slutgiltiga övergången från skråtidens organisationsform till en ny, då det gamla dragarelaget blev Föreningen Gamla Dragarelaget u. p. a. Utvecklingen kan man också avläsa på ett par konkreta data, övergången 1876 från enbart bärselar och dragkärra till den första hästen och 1909 till den första bilen, numera efterträdd av ett femtiotal motorfordon förutom ett omfattande stall. Redovisningen för den moderna transportfirmans uppgifter ger slutligen en imponerande bild av tekniskt krävande företag med stora tyngdsiffror och ingalunda begränsade till hemstaden.

Referenten hoppas nu att dessa notiser skola ha givit en föreställning om vilka högst intressanta inblickar denna minnesskrift ger i det svenska stadssamhällets liv. På ett rent överraskande sätt "berikar den vår kunskap om äldre tiders förhållanden på drageriets område". Tack vare författarens utomordentligt klara framställning och perfekta framhållande av väsentligheterna har han med sin bok om Hälsingborgs dragare givit en reliefbelysning åt vårt skråväsen med en från en sidokuliss riktad strålkastare. Kulturhistorikerna måste vara djupt tacksamma för sådan strålkastarbelysning.

Sigurd Wallin.

LEVI JOHANSSON: *Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken*. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 3. Lund 1947. 360 s., 328 ill. Häft. kr 12:—.

Levi Johansson har genom en mer än 40-årig verksamhet som upptecknare av norrländska folktraditioner skapat en samling primärmaterial som för folkloristisk och etnologisk forskning bildar en kunskapskälla av utomordentligt värde. Han har även tidigare i tidningar och tidskrifter publicerat skildringar belysande folklivet i sin hemsöcken Frostviken.

I föreliggande bok har Levi Johansson velat ge en sammanfattning av sin verksamhet som traditionsupptecknare och skribent. För-

fattarens framställning formar sig till en skildring av den bofasta befolkningens invandring och besittningstagande av de ödsliga fjällområdena i nordvästligaste Jämtland. Dessa skildringar vila dels på muntlig tradition från nybyggarättlingar, dels på forskning i arkiven: gamla ägohandlingar, nybyggessynprotokoll, kyrkoräkenskaper, bo-uppteckningar, rättshandlingar m. m. Enkelt och klart berättar Levi Johansson om de hårda mödor som kommo på nybyggarnas lott. Hans förtrogenhet med miljön har givit honom speciella förutsättningar att förstå livet i dessa trakter samtidigt som han har en anmärkningsvärd förmåga att objektivt iaktta och skildra förhållandena. Trots att jämförelsen kanske alltför ofta tillgripes, för Levi Johanssons skildring av nybyggarlivet i Frostviken genast tanken till den fornisländska litteraturens berättelser om de första invandrarna. De knappa villkor som brytandet av ny bygd och ogynnsamma klimatiska förhållanden framtvunga, ha i båda fallen återfört tillvaron till dess enklaste funktioner: kampen för tillvaron, födandets och dödens evigt växlande rytm, och slå en brygga mellan århundradena såväl vad gäller andlig som materiell kultur. Levi Johanssons arbete är en Frostvikens landnamabok — det har visst sagts förr, men det tål att upprepas — som ger en fängslande bild av en nybyggarbefolknings liv. Den är tillika en källskrift för kulturforskare, som fyller höga anspråk på saktlighet och objektivitet.

Förf. börjar med en översikt över Frostvikens geologi, klimat, topografi, växtlighet och djurvärld, storleken av socknens befolkning och kreatursstock samt byarna och deras mantal. Kap. 2 är grundat på en arkivakt, Frostvikens första nybyggessynprotokoll från år 1764. Genom denna handling kan begynnelsen av fast bosättning i Frostviken dateras till omkring 1750. De första invandrarna kommo från Norge och från dessa härstammar den övervägande delen av Frostvikens nuvarande befolkning. Syneinstrumetets redogörelse för nybyggarnas husbestånd, uppgifter om inägor och utägor samt deras avkastning och kreaturernas antal belyses och förklaras med hjälp av förf:s ingående kännedom om förhållandena i nutidsskiktet. Denna framställning ger i sin knappa form

en utomordentligt god presentation av den miljö i vilken nybyggarna levde och de förutsättningar av positiv och negativ art som de från början konfronterades med.

Efter ett kapitel om kapellbygget i Viken, som i detalj följes medelst kyrkoräkenskaper och som ger många intressanta upplysningar om byggarbetets utförande, organisation och finansiering, om redskap och metoder, redogör förf. i kapitel IV—XIII för de olika nybyggesplatserna i Frostviken, deras bebyggare och dessas kamp mot en föga givmild natur. Varje sådant avsnitt formar sig till en monografi över gården grundad på jordeböckernas uppgifter om ägorna och kyrkoböckernas biografiska data om bebyggarna, de muntliga traditionerna och förf:s egna iakttagelser i denna miljö. Man får på detta sätt följa Frostvikens utveckling ända fram till vår tid och se socknen förvandlas från en stiglös ödemark med kringströvande lappar och deras renhjordar till en — visserligen glest befolkad — bygd med elektriskt ljus, post, telegraf, telefon, vägar och kommunikationer. Inte minst införandet av dessa civilisationens välsignelser är ett intressant kapitel, där man kan se hur gamla organisationsformer och modern teknik ingå en egendomlig blandning.

En av dessa gårdar har förf. själv som gertarpojke på 1890-talet kommit att bli särskilt förtrogen med och han låter här skildringen växa ut och bli mera detaljerad, samtidigt som han med detta avsnitt avser att ge en redogörelse för förhållanden, som varit typiska för den folkliga livsföringen i socknen i sin helhet. Ett särskilt värdefullt inslag i detta kapitel är bouppteckningarna från gården daterade 1817 och 1841, vilka kollationeras med varandra och med vad författaren själv sett vara i behåll på gården ännu så sent som på 1930-talet. Utvecklingen av föremålsbeståndet i ett hem med avgång och förvärv får här en intressant belysning och lämnar ett konkret och påtagligt bidrag till bilden av bygdens kulturella utveckling. Förf. ger också en utmärkt åskådlig och saklig handledning vid studiet av dessa bouppteckningar genom förklaringar av benämningarna på föremålen och deras funktion. Även andra gårdspapper såsom födorädskontrakt återgivna in extenso bidra till att göra detta kapitel

rikt givande. I skildringarna från säterlivet kommer förf:s förmåga att berätta åskådligt och målande särskilt väl till sin rätt. Hans skildring av de naturens under, som utspela sig, när fjällvärldens växtlighet ännu i kanten på snödrivorna, skjuter fram med oemotståndlig kraft under solens inverkan och hur den svältfödda boskapen, vilken hållits vid liv under vårvintern endast tack vare ett febrilt arbete med skavning av rönnbark, förs fram ofta genom hög snö till de tidiga fjällbetena ger en stark upplevelse av hur nära gränsen för existensmöjlighet nybyggarna levde.

I de övriga gårdsbeskrivningarna ligger huvudvikten vid redogörelsen för husbeståndet och jordförhållandena samt för de människor, som här byggt upp sina gårdar från "ris och rot". Skildringarna äro fyllda med exakta uppgifter och konkreta glimtar från det dagliga livet. Förf. ägnar mycken uppmärksamhet åt det personhistoriska och dessa kapitel ha i sin helhet en episk bredd och forma sig till en fängslande berättelse om livet hos en nybyggarbefolkning.

En mera fristående tidsbild är ett avsnitt utformat på grundval av uppteckningar efter en gammal gumma, som var lillpiga på 1860-talet.

Nybyggarnas konfrontation med det folk, som före dem tagit landet i besittning, lapparna, berör förf. gång på gång och i sista kapitlet ger han en sammanfattning av denna intressanta företeelse grundad på rättshandlingar angående tvister mellan nomader och bofast befolkning samt tillfogar några egna iakttagelser och omdömen om äldre inlägg i frågan. Sina egna erfarenheter av lapparna lägger han också fram sakligt och fördomsfritt.

Ett sak-, namn- och ortsregister är en värdefull hjälp för den vetenskapligt intresserade, som härigenom lätt kan orientera sig. Register äro alltid en tillgång, och i all synnerhet i detta arbete, mot vilket den enda invändning man skulle vilja resa är, att det kunde ha givits en mera genomarbetad disposition. Härigenom hade det kunnat undvikas att t. ex. kap. II och VI i någon mån dubblera varandra.

Levi Johansson skriver i förordet, att han för sin bok inte kan räkna med ett så stort antal köpare, att den kunnat tryckas utan

ekonomiskt stöd. Det är beklagligt att så är fallet. Levi Johanssons bok ger ett stycke svensk verklighet, som är alltför litet känd. "Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken" borde finna en stor läsekrets inte bara i förf:s hembygd utan över hela vårt land och i synnerhet i skolorna.

Anna-Maja Nylén.

K. B. WIKLUND: *Lapparna*. Nordisk kultur X. Bonniers, Stockholm 1947. 100 s. Häft. kr 6:50.

När professor K. B. Wiklund för snart fjorton år sedan (1934) gick ur tiden, stod han mitt uppe i ett stort etnologiskt arbete rörande lapparna, avsett för samlingsverket Nordisk kultur. De Nummedalska stenåldersfynden på ishavskusten, den s. k. komsakulturen, och vissa andra fynd och rön hadegett helt nya aspekter på frågeställningarna, och Wiklund ville nu ta upp de lapska problemen till en grundlig omprövning. Han hann tyvärr bara med vissa kapitel, om lapparnas härkomst, deras tidigare förhållande till grannfolken och deras utveckling från fångstmän till renskötare etc. På grund av ämnets aktualitet publicerades ett sammandrag på tyska i *Folkliv* åren 1937—38, och det är knappast för mycket sagt, att framställningen verkade chockerande. Man var väl inte alldeles oförberedd på den djärva hypotes, som Wiklund här utvecklade: lapparna som Nordens urinvånare till den grad, att de härstammade från en interglacial befolkning, som överlevat istiden på de isfria refugierna utmed Nordnorges kust, där de dokumenterat sig med komsakulturens lämningar. Redan före sekelskiftet var en norrman, Andreas M. Hansen, inne på "övervintrar"-teorin, likaså på 1920-talet arkeologen Gunnar Ekholm, utan dock att lapparna kommo med i diskussionen, och Fredrik Enquist, Rolf Nordhagen och Sven Ekman m. fl. hade lämnat glaciologiska och biologiska bevis för existensen av ett växt- och djurliv och därmed också de primära förutsättningarna för ett mänskligt kulturliv utmed istidens atlant- och ishavskust. Efter Wiklunds död men före artiklarna i *Folkliv* hade även Astrid von Euler framlagt en övervintrarteori, som bl. a.

syftade på lapparna och föranledde en viss vetenskaplig fejd.

Men vad som nu chockerade var att den annars så kritiske Wiklund så oreserverat accepterade övervintrarteorin och i de föregivna övervintrarna såg lapparnas förfäder, av honom också kallade protolapparna. Därvid raserade han ju det nästan dogmfasta teori-komplex han tidigare såsom en av de främste varit med om att bygga upp: att lapparna invandrade jämförelsevis sent från sydost och först i mitten av det första årtusendet före Kristus kunde spåras i norra Skandinavien. Med den teorin hade man tagit död på den äldre uppfattningen om lapparna som Skandinaviens urinvånare. Nu levde den föreställningen upp igen, men som en ny teori med helt nya förutsättningar. De lapska urinvånarna hade inte drivits undan norrut av framträngande nordbor, utan en gång undanträngda av den stora landisen kommo de efter isens avsmältning från sina refugier i i nordväst och trängde allt längre söderut och österut, kommo under det fornfinnska — tschudiska — inflytande som röjes i deras språk och mötte nordborna vid det skede, som dateras av de urnordiska läncordens uppdykande i lapskan — alltså vid den tid då de enligt den nu gamla teorin först skulle ha satt sin fot på nordisk mark.

Vad som framför allt synes ha sporrat Wiklund, var möjligheten att med den nya teorin nöjaktigt förklara lapparnas antropologiska särställning. Tidigare hade han stått inför den frågan, hur detta folk i så utpräglad grad kunnat behålla sina primitiva rasegenskaper under det mångtusenåriga främmande inflytande det enligt då rådande uppfattning skulle ha varit utsatt för, sedan det lämnade sitt hypotetiska urhem i sydost, någonstans i Östeuropa. Den lapska rasens bevarande förutsatte en långvarig isolering, som Wiklund tidigare svårigen kunde finna något tillräckligt avskilt rum för ens i Karpatererna eller Ural. Nu erbjöd sig inom lapparnas eget land det bästa tänkbara isoleringsområde: den av isen och havet kringgärdade boreala värld som avsatt komsakulturen.

Wiklund saknar inte argument. Han griper omkring sig och finner bevismaterial både i klimatologien och geologien, i växt- och djur-

geografien, i antropologien och etnografien och framför allt på sitt specialområde, språkvetenskapen. Han rör sig, som alltid, skarp-sinnigt och bestickande med ett övermåttan rikt material. Och även om han har svårt för att i ett så hypotetiskt gränsområde för empiriskt vetande lägga fram några definitiva och påtagliga bevis, så får han dock allehanda omständigheter och fakta att låta sig väl samordnas med huvudtesen.

Eftervärlden har emellertid inte låtit sig övertygas. Efter en första överraskning och här och där hänförelse över de nya, djupa och vida perspektiven lade sig snart en efter-tankens slöja över den klara visionen. Ingen har väl ännu bevismässigt och punkt för punkt vederlagt Wiklund, men tämligen samstämmigt har man — i synnerhet arkeologerna av facket — betecknat hans sista teori som endast en obevisad hypotes. Det var ju heller inte bevisat, att komsakulturen såsom ett nordskandinaviskt paleolitikum hade samma höga ålder som Sydvästeuropas paleolitikum; den kunde mycket väl vara postglacial. Sedan länge har det också varit påfallande tyst i frågan. Det har förefallit, som om hypotesen redan avförts från diskussionen och gått till lärdomshistorien.

Man kunde därför befara, att detta Wiklunds postuma verk, när det nu åter förelåg i tryck, skulle verka som en spöklik gångarröst. Men samlat och i författarens egen språkdräkt ger det en helt ny och uppriskande upplevelse. Det är en genial vetenskapsman, en av lappforskningens främste, som här talar livs levande, som om han alljämt vore beredd att möta varje invändning. Det är sålunda inte osannolikt, att diskussionen kan ta fart på nytt. Sedan sist har också åtskilligt hänt, som kan dras in både för och emot. I varje fall kan man endast vara utgivaren, professor Sigurd Erixon, tacksam för att han låtit arbetet komma ut i oförvanskat skick. Utöver den dominerande huvudtesen innehåller det, i pregnant och koncentrerad form, mycket annat av etnologiskt intresse, såsom både etymologiska och sakliga diskurser rörande allehanda redskap och metoder, förhållandet mellan människan och renen, renens domesticering hos olika folk, de lapska renskötarnas differentiering i hel- och halvnomader etc. Om verket också inte

blev det testamente, den gamle forskaren tänkt sig, så blev det dock de senare decenniernas stora händelse på lappforskningens område.

Ernst Manker.

RAGNAR NUMELIN: *Fältforskare och kammarlärde. Drag ur socialantropologiens idéhistoria.* Hugo Gebers förlag, Stockholm 1947. 260 s., ill. Häft. kr II:—.

Ragnar Numelin är fil. dr, etnolog och diplomat, f. n. Finlands minister i Bryssel. Det är beundransvärt, att han vid sidan om sitt ordinarie arbete fått tid att skriva ett så pass krävande arbete som detta. Det har också ganska nyligen föregåtts av två andra arbeten, "The Wandering Spirit", 1937, ett försök att klarlägga folkvandringarnas orsaker, samt "Den gröna grenen", 1941, en studie av det egna yrkets, diplomatiens, historia med utgångspunkt från primitiva folk.

Boken är tillägnad den kände danske forskaren Kaj Birket-Smith och har försetts med en presentation av professor Gerhard Lindblom. Den har närmast karaktären av en samling fylligt skrivna ordboksartiklar med en ganska personlig signatur. Detta senare förutsätter en rik beläsenhet hos författaren samt både önskan och möjlighet hos honom att kunna rättvist bedöma de olika forskarna och forskarskolorna. Det har också sin givna betydelse, att han personligen sammanträffat med åtskilliga av de män, vars porträtt han tecknar.

Det råder en beklämmande begreppsförvirring i svenskt språkbruk i fråga om beteckningen för de ämnen och ämnesgrenar dr Numelins bok vill orientera i. Man kan rentav påstå, att något hävdvunnet språkbruk ännu inte framkommit. Man märker denna svårighet, då författaren i det inledande kapitlet "Etnologisk samhällsforskning" vill orientera läsaren i vad han skriver om. Det vore onekligen en välsignelse, om vi snart kunde nå framtill ett säkrare och mer logiskt språkbruk vid själva disciplinernas beteckning än den nuvarande förbistringen, som icke kan undgå att menligt inverka på klarheten och gränsdragningen mellan olika fack. Detta gäller

kanske särskilt den nordiska etnologin med därtill anknutna museer över nordisk folkkultur, som faktiskt utövar ett kraftigt inflytande just nu även i andra länder. Numelins uppfattning av etnografien som den beskrivande redogörelsen för enskilda folk och etnologin som jämförande folkkunskap av analyserande slag är naturligtvis riktig och borde erkännas som sådan. Man skulle därmed också naturligt få beteckningarna allmän, nordisk, finsk-ugrisk etnografi och etnologi eller vilken annan grupp som helst, betingad av geografiska gränser eller kulturområden. Hur Numelin däremot kommit till den inskränkningen, att etnografi närmast skulle avse den materiella kulturen och etnologi närmast den andliga, är svårare att förstå.

Efter denna lilla, tyvärr nödvändiga utredning i den snårskog man lyckats åstadkomma av en ganska enkel namngivning kan man säga, att dr Numelins bok närmast presenterar forskare inom den allmänna etnografien och etnologin. Detta kanske med undantag för finska och finlandssvenska förhållanden, där forskare både inom det allmänna, det nordiska och det finsk-ugriska området getts en ganska stor plats. Man bör därvid komma ihåg, att denna forskargrupp, särskilt genom Westermarck hållit en intimare kontakt med den allmänna etnologin än vad som skett i det övriga Norden. Dessutom har man den naturliga förklaringen, att författaren väl känner dessa forskare, medan detta ej synes vara fallet ifråga om övriga nordiska etnologer, som författaren klarar av på en sida i slutet av kapitlet "Svenska forskare i exotisk miljö". Den kunde lika gärna varit borta i en bok på svenska språket. Jag passar emellertid här på att för den intresserade påpeka en utmärkt översikt över "Svensk folklivsforskning" i tidskriften *Ord och Bild* 1946 av förste intendenten vid Nordiska museet fil. dr Gösta Berg. Man kan visa på andra underligheter i dr Numelins bok. Feilberg har fått en tredjedels sida under rubriken "Danska forskare i arktiska regioner", och Nils Lid har gjorts till professor i folkdiktsforskning i Oslo. Överhuvud är nog dr Numelins kännedom om nordisk etnologi utanför Finland betydligt mer än tio år efter sin tid, vilket är synd.

Det skall dock villigt och ärligt erkännas, att dr Numelins bok fyller ett behov av över-

sikt och orientering i de olika forskarskolorna inom allmän etnografi och etnologi. En mycket god sådan finnes dock sedan 1939 av den norske etnologen Brock-Utne, "Studiet av primitive folk". Numelin har emellertid en förmåga att draga fram de personliga förbindelselinjerna, som är värdefull och intressant. Han döljer inte, vilka forskare han har särskild förkärlek för. Till dem hör Frazer, som han dock ger en hård dom, då han säger att Frazers bevisföring, så länge inte andra bevis för kultursammanhanget framkommit, "saknar det vetenskapliga signum, som kunde betyda mer än det hittills dominerande konstnärliga för att inte säga geniala kompositionsmomentet". Den bästa monografien i dr Numelins bok är den över Edvard Westermarck. Det röjer en fin inlevelse i en stor forskares och en stor människas värld av en beundrande lärjunge och vän. Man är också särskilt tacksam för att författaren försett varje forskare, som mera ingående skildras, med behövliga yttre data. Numelins bok kommer att få sitt stora värde som orientering inom ett forskningsområde, som ofta ter sig mycket splitttrat.

Albert Eskeröd.

SIGURD WALLIN: *Gångna dagars högreståndskultur: Bohag, heminredning och dräkt*. 1946. *Byggnadsskick i herrgårdar, boställen och städer*. 1947. A.-B. Skoglunds bokförlag, Stockholm. 213 s., 207 ill. resp. 237 s., 277 ill. Inb. kr 32:—/del.

Intresset för svensk kulturhistoria är för närvarande mycket livligt, åtminstone om man får döma av de många vackra arbeten inom området, som under senare år lämnat tryckpressarna och presenterats på bokhandelsdiskarna. Att så är fallet är i mycket hög grad museernas, enkannerligen museimännens förtjänst. Och denna detalj i det museala arbetsprogrammet är sannerligen icke den minst viktiga.

Från den kulturhistoriska forskningens högborg, Nordiska museet, utgår med jämna mellanrum vetenskapliga avhandlingar och mera populärt hållna översikter över resultaten av den mångskiftande verksamhet, som bedrivs

i den omfattande institutionens regi. Det oerhört rika material, som där står tjänstemännen till förfogande, borgar för en så allsidig behandling som möjligt av de speciella problem, som ventileras, eller de studier och allmänna utblickar, som ges.

Vår tids främste kännare av svensk herremanskultur i gången tid, föreståndaren för Nordiska museets högreståndsavdelning, förste indenten fil. dr Sigurd Wallin lämnade i fjol efter inträdd pensionsålder sin befattning. Intendenten Wallins museala gärning är alltför väl känd för landets alla kulturhistoriker för att icke var och en, som kommit i kontakt med densamma och mannen bakom verket omedelbart skall fyllas av varma och tacksamma känslor! Ur sitt rika vetandes och sin stora erfarenhets skattkammare har han frikostigt öst med fulla händer, företrädesvis under det personliga och kollegiala umgänget. Omutligt saklig och utrustad med strängt vetenskaplig, kritisk blick, parad med en viss försynt tillbakadragenhet, har Wallin egentligen icke låtit sig inrangeras i de litterärt verksamma museimännens led. I tid och otid yttrar han sig icke. Men när han gör det, blir resultatet ständigt en produkt, lika helgjuten som han själv.

I en ståtlig serie har Wallin nu gått att samla och på nytt utgiva en del av de studier, som han under årens lopp publicerat på olika håll. Det är synnerligen tillfredsställande, att dylika pärlor, som annars lätt sjunka till botten i tidskrifternas och årsböckernas jätteflod och vars fyndplatser det endast lyckas fackmannen att återfinna, nu på detta sätt lyfts i ljuset och gjorts lätt tillgängliga för var och en. Två delar ha redan utkommit och vi vänta på den tredje, "likt den, som går till bords med hungrig maga".

Under samlingsbeteckningen "Gångna dagars högreståndskultur" förelåg redan 1946 en första volym, betitlad "Bohag, heminredning och dräkt". Läsaren finner här de mest skiftande ämnen behandlade, sakligt, elegant och lättläst. Den äldre svenska möbelkulturen, som alltid legat författaren särskilt varmt om hjärtat, är rikt företrädd, likaså dräkt- och silverproblem. "Loheskattens silverpjäser" presenteras utan alla sensationella biinslag och skildringen av "Linnés bohag och konststilar-na" bringar i erinran det förebildliga sätt, var-

på författaren lett uppmöbleringen och iordningställandet av blomsterkonungens prefektbostad i Uppsala gamla botaniska trädgård. "Svensk rokoko" är en koncentrerad, men skicklig och lärorik skildring av allt väsentligt för förståelsen av denna period, och studien över "Markis Lagergrens arbetsrum" formar sig till en nyckelskildring av en hel generations andliga och materiella kulturmiljö. Ej heller må förgätas den utsökta lilla uppsatsen "Leksakshästar", ursprungligen skriven för Barnens Dagblad 1941 för att skänka "en påminnelse om den lycka, som de konstgjorda hästarna gävo åt en gosses tillvaro". Som ett kuriosum påpekar författaren "att i Nordiska museet ej kan uppletas en enda käpphäst" och att det ej är första gången, som det visat sig att hundratusentals föremål ej räckt till för att "forma bilden av en svunnen tid". Får man hoppas, att luckan nu är fylld?

Andra delen, även den omfattande något över 200 sidor, utkom 1947 och behandlar "Byggnadsskick i herrgårdar, boställen och städer". Den svenska ståndsmässiga byggnadskulturen utgör här ett ledmotiv, som följes från "Fyrkanten på Hällekis" över de karolinska herrgårdarna och landsbygdens prästgårdar till det högadliga Trolle-Bondeska Sävstaholm och den borgerliga atmosfären kring "Artur Hazelius' födelsehus" samt "Hammarbysjö och dess minnen".

De båda volymerna komma enligt löfte att följas av en tredje, avsedd att handla om herremansståt i svenska kyrkor, ett område inom vilket författaren torde vara ej mindre förfaren än beträffande de föregående.

Att ytterligare orda om dessa böckers förträfflighet för öga och sinne torde vara överflödigt, åtminstone för envar, som är något förtrogen med Wallins framställningskonst. Man skulle rent av kunna anföra Olof von Dalins ord om det svenska språket: "Det är lent och likväl starkt, rent och likväl rikt, enfaldigt och likväl högt, tappert och likväl läckert." Att uttrycket "enfaldigt" skall tagas i sin rätta, 1700-talsmässiga betydelse och icke i sin nutida, behöver väl icke påpekas!

Föregående arbeten, såsom "Möbler från svenska herremanshem", "Svenska kulturbilder" m. fl., vilka utgått i Wallins regi, ha därmed fått sina värdiga efterföljare. Ytterligare skall framhållas, att böckerna naturligtvis äro

iförda "ståndsmässig dräkt", att illustrationerna överallt äro förträffliga och att typografin är av högsta klass. Den flitiga användningen i del nummer 2 av Erik Dahlbergs skisser till Sueciaverkets kopparstick, med vilka författaren sedan några år tillbaka varit livligt sysselsatt, förleder till uttalandet av den förhoppningen, att det även måtte förunnas Sigurd Wallin att resa det värdiga monument över sin kulturhistoriska gärning, som utgivandet av detta nationella material i sin helhet skulle innebära! Ty — och härvid faller osökt en rad av Gunnar Mascoll-Silfverstolpe i minnet — "där Du står i dag Du mer än någon vet om det, som är vårt arf för tid och evighet!"

Göran Axel-Nilsson.

ELIS SIDENBLADH: *Urmakare i Sverige under äldre tider*. 2 uppl. Nord. museets handl. 28. Stockholm 1947. 256 s., 129 djuptrycksplanscher. Häft. kr 30:—.

År 1918 utkom första upplagan av detta arbete. Sedan många år har den varit utsåld och eftersökt, och det kan man väl förstå, ty böcker av detta slag höra otvivelaktigt till den matnyttiga sorten. En andra upplaga, tillökad med resultatet av de forskningar som under den mellanliggande tiden bedrivits, får därför anses höra till de mycket välkomna böckerna.

Den nya upplagan är avsevärt utökad, både med förut okända namn och med fylligare biografier på dem som voro med förut. En högst förtjänstfull förnyelse har också åstadkommit av illustrationerna i slutet av boken. Vid sidan av författaren bör även intendent Marshall Lagerquists insats framhållas i samband med denna andra upplaga.

Uppställningen är densamma som i första upplagan med namnen i bokstavsordning. Baktill finns ett register med urmakarna ordnade efter städer där de arbetade. Detta register är ganska lärorikt att betrakta. Man finner, att Stockholm dominerar såsom säte för urmakarna, i och för sig ingen överraskning, men att vid sidan av Stockholm ett stort antal städer hade urmakare i äldre tider, och vad som är särskilt märkligt, att urmakeriet

var spritt i en ej föraktlig utsträckning även utanför städerna. Urmakeriet var ett skråhantverk, och dessa voro bundna till städerna, men skråämbetet fick aldrig en hela tillverkningen behärskande monopolställning. Vid sidan därav uppstodo urfabriker här och var, och mot de händiga morakarlarnas verksamhet stodo inga hindrande skråbestämmelser. Det gör listan på svenska urmakare särskilt rik och omväxlande.

Vad man tyvärr förlorar i en uppställning av detta slag, är den kronologiska översikten. Endast med stor möda kan man få reda på, när urmakare verkade i en viss stad och hur många som samtidigt voro verksamma t. ex. i Stockholm. Om man vill ha själva förteckningen i bokstavsordning, hade det varit bra att få registret på slutet med mästarna ordnade kronologiskt och deras verksamhetsår utsatta. Det skulle utan tvivel ha varit ett stort plus.

Vidare äro urfodertillverkarna upptagna i själva förteckningen. Det är mycket bra att ha dem med där, men det skulle också ha varit bra att få ett särskilt register för dem vid sidan av urmakarnas register. Dessa anmärkningar äro dock oväsentliga och betydande litet vid sidan av glädjen vid den nya upplagens tillkomst.

Carl Hernmarck.

OTTO AHLSTRÖM: *Glasögon i Nordiska museet jämte en översikt av glasögontypernas utveckling*. Nord. museet, Stockholm 1947. 144 s., 225 ill. Häft. kr 6:—.

År 1931 trycktes en liten uppsats i Svensk läkartidning: Något om glasögonens äldsta historia i Sverige. Författaren var ögonläkaren Fr. Ask, och hans notis var veterligen det första bidraget till svensk glasögonshistorik. Sedan kom sådana uppsatser ganska tätt. Undertecknad skötte i huvudsak den kulturhistoriska delen av publicerandet i uppsatser i *Fataburen* 1934, *Fornvännen* 1935 samt *Sörmlandsbygden* 1935. År 1943 publicerade jag *Glasögonens historia* (145 s.).

Den i huvudsak tekniska utvecklingen av de svenska glasögonens historia kom att be-

handlas av optiker Otto Ahlström i uppsatser i tidskriften *Optik* åren 1934 och 1935. Han har dessutom publicerat två större arbeten nämligen 1943 *Synverktyg från äldre tider* (168 s.) samt 1947 *Glasögon i Nordiska museet* (144 s.). Bägge dessa arbeten har sin huvudvikt i kataloger över ett stort musealt material. I den förra publiceras 467 nummer och i den senare 144. Därigenom har en mycket fullig typbeskrivning åstadkommit av de synverktyg som har funnits eller kan tänkas bli funna i Sverige. Ur museimannasynpunkt är detta således en synnerligen välkommen litteratur. Optiker och ögonläkare bör likaledes ha stort nöje av de välskrivna utredningarna om de olika synverktygens datering och användning. Till en bredare allmänhet vänder sig däremot givetvis inte dessa arbeten.

Bägge arbetena har givits en synnerligen tilltalande utstyrelse, framför allt boken om Nordiska museets glasögon. En överskådlig typkarta med 30 miniatyrbilder av huvudtyper gör det lätt att komma till rätta med den beskrivande texten. Med en viss häpen undran ser man emellertid, att författaren icke samarbetat katalogen med den resonerande texten. Det saknas således i denna alla hänvisningar till katalogen och den ovannämnda typindelningen har icke applicerats på katalogens material.

Som slutomdöme kan sägas, att den svenska historiska glasögonforskningen mycket snabbt inhämtat det försprång, som bl. a. tysk, fransk och engelsk glasögonforskning lyckats få genom årtiondens forskning.

Ivar Schnell.

KORTA BOKNOTISER

Nyutkommen litteratur i smärre, refererande anmälningar av olika pennor

BERTA STJERNQUIST: *Eastern Influences in the Roman Iron Age Settlement in Vä* (Kungl. hum. vet.-samf. i Lund, Årsberättelse 1946—47). 34 s.

Ovannämnda uppsats som ingår i de Meddelanden från Historiska museet i Lund, vilka inflyta i Humanistiska vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse, förtjänar särskild uppmärksamhet. Den utgör ett av resultaten från de under Holger Arbman's ledning utförda grävningarna i Vä 1945—46. Härvid upptäcktes bl. a. rester av klinehus, vilka fynd med tanke på tidigare känt material ej skulle ha varit särskilt överraskande, om de ej härlett sig från en mera ovanlig hustyp, som närmast är känd från Bornholm. Det främsta intresset knyter sig dock till den husgrund i Vä, som förf. hypotetiskt anser ha uppburit ett hus av timmer och som med säkerhet inneslutit en av sten och lera uppförd ugn. Detta pekar på ett byggnadsskick som från romersk järnålder i övrigt icke är känt från vårt land men som har gammal hemortsrätt i östra Europa. Förf.

hänvisar till Kustaa Vilkonas på etnologiskt, språkligt och arkeologiskt material byggda undersökning om ugnens historia i *Folk-Liv* 1945. Motsättningen mellan ugn och öppen härd, mellan event. timmerbyggnad och klinehus markerar en uråldrig skillnad mellan öst och väst i Europa, som ytterligare bestyrkes av att Berta Stjernquist även påvisar att lösa fynd från bosättningen — kammar och keramik — ha en östlig karaktär. Sannolikt via Bornholm ha kulturförbindelser funnits mellan östra Skåne och Weichselområdet.

S. S.

TOINI-INKERI KAUKONEN: *Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus Suomessa*. (Odling och beredning av lin och hampa i Finland.) Kansatieellinen arkisto VII. Akad. avhandling utgiven av Finska Fornminnesföreningen. Helsingfors 1946. 316 s.

Författarinnan behandlar i en historisk översikt odlingen av fiberväxter i Finland. Några

uppgifter tyda på att nässla och humle som textilmaterial ha varit kända även i Finland. Lin och hampa ha synbarligen odlats sedan hedenhös, redan under de tidiga finsk-ugriska perioderna. I flera kapitel redogör författarinnan för linberedningen och dess redskap och samlar sina resultat bl. a. i 8 utbredningskartor, vilka åskådliggöra spridningen av olika föremålstyper och arbetssätt. Urgamla traditioner om till ex. linklubban och stampkvarnen ha levat kvar på vissa håll ännu in i våra dagar. Den östeuropeiska linborsten av svinborst är känd i hela landet, i de västra delarna jämsides med häcklan och i samma funktion som denna, i de östra delarna ensam.

Hela linberedningskulturen i Finland har stark anknytning till mellersta och norra Sverige, många viktiga verktyg ha lånats över Bottniska viken, såsom linrepan, klyftan och häcklan. I Egentliga Finland äro linsvärdet och dubbelbråkan kända, vilka äro bevis på kulturförbindelser mellan Sydsverige och sydvästra Finland.

Samma metoder och redskap, vilka använts för ett par århundraden sedan, leva ännu i stort sett kvar. Trots ihärdig upplysningsverksamhet från statsmaktens sida har det mödosamma arbetssättet endast långsamt fått vika för nyare metoder.

Författarinnan har gjort ett stort och förtjänstfullt arbete med att samla detta väldiga material och bearbeta det i denna avhandling, vars resultat, tack vare den utförliga tyska resumén och kartorna, äro tillgängliga även för forskare i andra länder.

A. H.

BRYNOLF HELLNER: *Svenska möbler*. Forum, Stockholm 1947. 167 s., 99 ill. Inb. kr 7: 50.

Då de större möbelhandböckerna — Sigurd Wallins och Sigurd Erixons — f. n. äro utgångna ur bokhandeln äro nya arbeten på detta område högst önskvärda ur allmänhetens synpunkt. Brynolf Hellners bok fyller därför ett behov och ger i sin koncentrerade form en god repetitionskurs i svensk möbel-

historia. Hälften av bokens utrymme har ägnats 1800-talet, och särskilt dess senare del samt perioden fram till vår egen tid äro utförligt behandlade. Översiktsböcker av detta slag kunna givetvis ej komma med så mycket nytt, men just i detta sista parti framdras en del namn och fakta, som vanligen förbigåtts i liknande arbeten tidigare. Man blott beklagar att förlaget av hänsyn till att boken ingår i en serie med ett i och för sig behagligt, litet format tvingats att hålla en bildstorlek av max. 7,5 × 10 cm. Det är ej alltid så lyckat, i synnerhet när det gäller en del äldre, rikt arbetade möbler, där detaljerna nu till stor del gå förlorade.

G. v. S.

ERIK ANDRÉN: *Svenskt silver*. Forum, Stockholm 1947. 152 s., ill. Inb. kr 7: 50.

Svenskt silver har på ett uttömmande sätt behandlats i arbetet *Svenskt Silversmide 1520—1850*, vars tre väldiga band emellertid betinga ett alltför högt pris för att folk med relativt blygsam inkomst skall kunna förvärva dem. Forumförlaget har nu givit ut en liten volym i ämnet, författad av Erik Andrén (som även medarbetat i *Svenskt silversmide*). Boken ger trots sitt begränsade omfång en god och fyllig bild av det svenska silvret och Andrén har lyckats få ämnet påfallande väl och rikhaltigt illustrerat. Hans text är som sig bör populärt hållen och torde kunna tjäna som en god "Einführung" i studiet av det svenska silversmidet även för fackfolk, såsom guldsmeder och museimän.

Andrén stannar inte vid år 1850 (det av Upmark valda årtal, som man i allmänhet vid utställningar etc. respekterar) utan går fram ända till våra dagar. Det är mig veterligt första gången, som en översikt lämnats över stilskiftningarna under 1800-talets senare hälft och 1900-talets första decennier inom silversmidets område; detta är en stor förtjänst hos boken.

B. B.

FOLKKULTUR

1941-1946

Avslutad och komplett serie i 6 delar. 1350 sidor.

För medlemmar nedsatt pris 18 kronor (har kostat 45 kr.)

Ur innehållet:

CARL-AXEL ALTHIN: "Älvornas kvarnar" och "fruktbarhetsgudens fotspår".

LAURITS BØDKER: Skillingsviser og Folktradition.

KARIN DANVER: Födelsedag och namnsdag.

BRITA EGARDT: De svenska vattenhästsägnerna och deras ursprung.

HÅKAN FERNHOLM: Fiskelycka.

MAI FOSSENIUS: Sägner om trollen Finn och Skalle som byggmästare.

HANS-EGIL HAUGE: Tabu som religionsvetenskaplig begrep.

GUNNAR HOBROH: Till de skånska pilvallarnas historia.

JOHN PAPE: Studier om kyrkogrimen.

ANNA-BIRGITTA ROTH: Kung Lindorm. En orientalisk saga i dansk-skånsk sagotradition.

ALBERT SANDKLEF: Sydsvensk folktradition om äganderätten till hittebi.

SIGFRID SVENSSON: Ras och dräkt.

C. W. VON SYDOW: Gammal och ny traditionsforskning.

C. W. VON SYDOW: Traditionens liv och vandringar.

Rekvireras från

SÄLLSKAPET FOLKKULTUR

Finngatan 8, Lund.

Postgiro 177569.

INNEHÅLL

UPPSATSER:

Antikvarien fil. dr <i>Olle Källström</i> och fil. dr <i>Artur Bygdén</i> , Stockholm: Mästerguldsmeden <i>Hans Rosenfeldt</i>	49
Hans Rosenfeldt the Master Goldsmith	63
Förste intendenten docent <i>John Granlund</i> , Stockholm: Vinterns och sommargrevens strid. Ett försök till källgranskning av <i>Olaus Magnus'</i> skildring	65
Der Kampf zwischen Sommer und Winter. Ein Versuch zur Quellenkritik der Schilderung des <i>Olaus Magnus</i>	74

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN:

Lektor <i>Ragnar Jirlow</i> , Västerås: Ordböcker såsom etnologiska källor	76
Wörterbücher als ethnologische Quellen	77
Fil. dr <i>J. Ejdestam</i> , Uppsala, och docent <i>K. Vilkuna</i> , Helsingfors: Peregrinus-traditionerna — ett genmäle och ett svar	78
Les traditions de St Pérégrinus — une réplique et une réponse	80

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

<i>Ingvar Andersson</i> : Skånes historia till Saxo och Skånelagen. Anmäld av <i>Carl-Axel Moberg</i>	81
<i>Monumenta Historica Cuprimontana Medii Aevi</i> . Utg. av <i>Elias Wessén</i> . Anmäld av <i>Svante Svärdström</i>	82
<i>Skyllberg 1346 · 1646 · 1876</i> . Utg. av <i>Bertil Waldén</i> . Anmäld av <i>Sven T. Kjellberg</i>	85
<i>Torsten Mårtensson</i> : Gamla Dragarlaget i Hälsingborg. Anmäld av <i>Sigurd Wallin</i>	87
<i>Levi Johansson</i> : Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken. Anmäld av <i>Anna-Maja Nylén</i>	88
<i>K. B. Wiklund</i> : Lapparna. Anmäld av <i>Ernst Manker</i>	89
<i>Ragnar Numelin</i> : Fältforskare och kammarlärde. Drag ur socialantropologiens idéhistoria. Anmäld av <i>Albert Eskeröd</i>	91
<i>Sigurd Wallin</i> : Gångna tiders högreståndskultur. Anmäld av <i>Göran Axel-Nilsson</i>	92
<i>Elis Sidenbladh</i> : Urmakare i Sverige under äldre tider. 2:a uppl. Anmäld av <i>Carl Hermarck</i>	95
<i>Otto Ahlström</i> : Glasögon i Nordiska museet jämte en översikt av glasögentypernas utveckling. Anmäld av <i>Ivar Schnell</i>	95

KORTA BOKNOTISER:

<i>Berta Stjernquist</i> : Eastern Influences in the Roman Iron Age Settlement in Vä	95
<i>Toini-Inkeri Kaukonen</i> : Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus Suomessa. (Odling och beredning av lin och hampa i Finland)	95
<i>Brynolf Hellner</i> : Svenska möbler	96
<i>Erik André</i> : Svenskt silver	96

